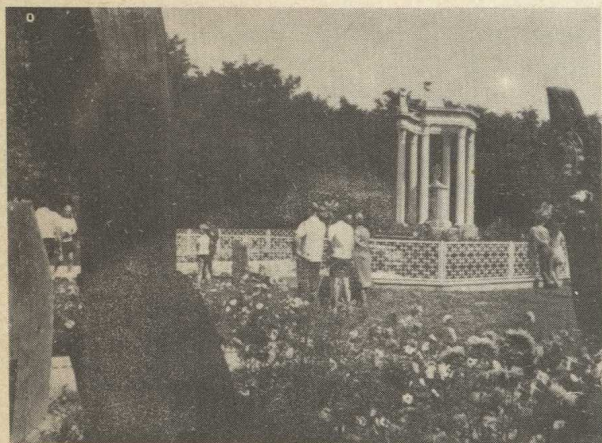

ÉDES ANYANYELVÜNK

X. ÉVFOLYAM 4. SZÁM
1988. OKTÓBER-DECEMBER
ÁRA: 10,50 FORINT

Hymnus, a Magyar nép
divatosabb szavaihoz.
Cseke, Január 22.
1823

Isten áld meg a Magyarok
Jó kedvvel, bővel,
Könyv, feljebb vidd kánt
Ha kiad ellenveggel,
Kál voss a' kis régen tég
Hossz rá' né evatendőt,
Megbűnhődte már a' nép
A' múltat & jövődöt!

Összintés felhozád
Kárpát saent bérre
ettalad nyent saep karat
Kendegünah vére.
I merre szignak labjai
Tiszának, Dunának
atvadás, hős magzatjai
felvirágozásai.

Ennekünk Hírség, méréji
En kalászat lengettel,

Tisztelet Kölcseynek: Koszorúzás a szobránál – A csekei temetőben – A Himnusz eredeti kézírata

A tartalomból:

Fábián Pál: Biztató
jelek az idegen szavak
dolgában

Tompa József: Nem
mind arany, ami
fénylik...

Rácz Endre: Mit is
mond a cinkeszó?

Deme László: Előre
hát mind...

Szende Aladár:
A szaktanár nyelvi
tudata

P. Kovács Imre:
A durvaság
előszobája

Szabó T. Ádám:

A moldvai
magyarságért
Gyárfás Endre:
A nyelvrontás hét
kora

Pásztor Emil: Papír
zsebkendő

Büky László: Két
retorikai újdonság

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar

Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.

A szerkesztő bizottság
elnöke:

Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:

Deme László,

Fábián Pál,

Fülöp Lajos,

Grétsy László,

Heltainé Nagy Erzsébet,

Koltói Ádám,

Ladó János,

Rácz Endre,

Somogyi Béla,

Szepes Gyula,

T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:

Bencédy József

Szerkesztő:

Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő

és Kaján Tibor

készítette.

Lapunk 1980–88. évfolyamának

tipográfiai tervezése

Sas Gábor munkája.

Szerkesztőség:

Budapest,

Batthyány u. 3

1015

Telefon: 156-492

Kiadja:

a Pallas Lap- és
Könyvkiadó Vállalat

Felelős kiadó:

Siklósi Norbert

vezérigazgató

Megjelenik negyed-

évenként.

Egy szám ára: 10,50 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető
a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a
Posta Központi Hírlapirodánál (posta-
cím: Budapest, V., József nádor tér 1.
1900) közvetlenül vagy postautalván-
nyon, valamint átutalással a KHI 215-
961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfi-
zetési díj: félévre 19 Ft, egy évre 38 Ft.
Külföldiek részére előfizethető a „Kul-
túra” Könyv és Hírlap Külkereskedel-
mi Vállalatnál, H-1389 Budapest, pos-
tafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fény-
szedő Üzem (887094/20)

HU ISSN 0139-9457

MGKSZ Ny. – 88.318

Papír zsebkendő

Egy nejlonzacskón egybeírva lá-
tom ezt a címet: *Papírzsebkendő*, egy
másikon pedig ilyen formában: *Il-
tosított papír zsebkendő*. Melyik a he-
lyes: az egybeírt vagy a különírt alak?

Ha fellapozzuk a helyesírási sza-
bályzat 11. kiadásának szótári részét,
ott sem a *papír*, sem a *zsebkendő* szó-
cikkében nem találjuk meg ezt a szó-
kapcsolatot, megvan azonban a *papír*
főnév szócikkében a *papír védőburok*,
utána a 115. számmal. Ez azt jelenti,
hogy a szabályzati rész 115. pontja ad
ehhez magyarázatot.

Ez a szabályzati pont foglalkozik az
úgynevezett anyagnévi jelzős kapcsola-
tok írásmódjával. Az ilyen alakula-
tot akkor írjuk egybe, ha benne a
jelző is, a jelzett szó is egyszerű szó:
*kőfal, fakanál, aranygyűrű, platinaté-
gely, alumíniumedény, alabástromdí-
szítés*. (Az nem számít az egybeírás
szempontjából, hogy hány szótagos
az alakulat!) Ha ellenben akár az
anyagnévi jelző, akár a jelzett szava,
akár mind a kettő összetett szó, akkor
az alakulatot külön kell írni: *fűzfá-
síp, tölgyfa bútor, nyersselyem ing; acél
mérőszalag, vas kertészolló, bőr
pénztárca; vasbeton talpfa, műanyag
padlóburkolat*. (Itt sem kell számolni
a szótagokat!) Nem tartozik azonban
az anyagnévi jelzős kapcsolatok kate-
goriájába például a *tölgyfalevél*, mert
ennek a jelentése nem 'tölgyfából ké-
szült levél', hanem 'a tölgyfának a
levele' (ez birtokos jelzős szóösszeté-
tel).

Úgy hiszem, világos, hogy a fenti
szabály alapján külön kell írunk:
papír zsebkendő, minthogy ebben a
kapcsolatban a jelzett szó összetett
(*zseb + kendő*).

A *papír* anyagnévi jelzőhöz az egy-
szerű szóval jelölt utótagokat termé-
zetesen mindig hozzáírjuk: *papír-
áru, papírcsákó, papírdoboz, papír-
pénz, papírsárkány, papírszalvéta,
papírzacskó*. Ugyanígy írandó a *papi-
roscsákó, a papirosfigura és a papiros-
göngyöleg* is.

Pásztor Emil

HANGSÚLYOZÁS

Tartalom

Pásztor Emil: Papír zsebkendő	B/II
Fábián Pál: Biztató jelek az idegen szavak dögában	1
Tompá József: Nem mind arany, ami fénylik	2
Gyárfás Endre: A nyelvrontás hét kora	3
Büky László: Két retorikai újdonság	3
Szabó T. Ádám: A moldvai magyarsáért: Petrás Incze János emlékezete	4
Rácz Endre: Mit is mond a cinkeszó?	5
Péchy Blanka: Egy kiejtési babonáról	7
Deme László: Előre hát mind	7
Tovább az úton! (Idézetek levelezésünkéből)	8
Bíró Ágnes: Hagyományosat a fiúknak, divatosat a lányoknak	8
Bíró Tamás: Sugárfertőzés?	9
Szende Aladár: A szaktanár nyelvi tudata	10
Balázs Géza: „Magasszintű mély gondolatok”	11
Heltainé Nagy Erzsébet: Nyelvi műsorok a televízióban	12
H. N. E.: A magyar nyelvtudomány története	13
Holczér József: Címek megszólitással, vesszővel	14
Nyelvi játékok	15
P. Kovács Imre: A durvaság előszobája	B/III.
Postaláda	B/IV.

Biztató jelek az idegen szavak dolgában

Amikor négy évvel ezelőtt vállalkoztam arra, hogy (Fodor József-nél és Cs. Pintér Péterrel együtt) részt veszek a Műszaki helyesírási szótár szerkesztésében, el voltam készülve arra, hogy sok bajunk lesz a napjaink műszaki forradalmának következtében beáramló idegen szavak nagy tömegével. Most viszont, hogy a kéziratot készen leadtuk a kiadónak, arról számolhatok be folyóiratunk olvasóinak, hogy a mintegy 80 000 szót, szókapcsolatot és összetélt tartalmazó munkában sokkal kisebb a viszonylag nemrég átvett idegen szavak száma, mint amennyire számítottam. Nagy anyagunkból csak ilyen, jórészt már a köznyelvben is használatos szavakat tudok felhozni példának: *bojler, digitális, kamion, kibernetika, magnetofon, mikroprocesszor, reaktor, televízió, tirisztor, tranzisztor, tréler; a sztereo- meg a video- előtaggal (részben magyar utótaggal) alakult összetételek (sztereo-komparátor, sztereovágófej, videodetektor, videoerősítő)*. Idegen írásmódú új szóra, kifejezésre meg éppen nem könnyű példát találni: *lift slab, park and ride*.

Hogy némiképp érzékeltessem az arányokat, ideiktatom a szótárból a *kapcsolás* címszó bokráat: *kapcsolásalgebra, kapcsolásmód, kapcsolásparaméter; báziskapcsolás, keverőkapcsolás; hidmodulátor-kapcsolás, kormánykerék-kapcsolás, tranzisztor-alapkapcsolás; komplementer kapcsolás, logikai kapcsolás, sorba kapcsolás; egyenfeszültségre kapcsolás, irányváltó kapcsolás, kétutas kapcsolás; germánium-egyenirányítós kapcsolás; hozzá-ellen kapcsolás; érintkező nélküli kapcsolás, földelt rácsú kapcsolás, kerülő utas kapcsolás; dinamikus integrálókapsolás, süllyesztő fékkapcsolás, irányváltó menetkapcsolás*. A szóbokor összetételeiben és szak kifejezéseiben előforduló idegen elemek közül csak az egy *tranzisztor* minősíthető viszonylag újkeletűnek (25–30 éves), a többi mind ennél jóval régebbi átvétel különböző időszakból. S ami még többet mond: 25 szóból és kifejezésből 15-ben még összetevőként sem fordul elő idegen eredetű elem, pedig nem egyről (pl. a szemléletes *hozza-ellen kapcsolás*-ról) érezhető, hogy újabb szóalkotás eredménye.

Az idézett (és számtalan más ha-

sonló) szócikk fő elvi tanulsága számomra az, hogy műszaki nyelvünk sem korábban, sem napjainkban nem vádolható idegen szavak öncélú bevezetésével; sőt: a *Szaknyelv* fő fejlesztési iránya mindig is az új fogalmaknak anyanyelven való megnevezése volt és ma is az. Nem cáfolja – úgy vélem – emez állításom igazságát, hogy régebben is számos idegen szó került be a műszaki nyelvbe (is), s hogy most sem sikerült (még) pl. a *bit, bájt, monitor, a szoftver* meg a *hardver* helyett magyar szót találni. Az arányokat tekintve az ellenkező esetre sokszorosan több a példa, s szerintem ez a lényeg. Az eleinte több szakembertől ellenzett *számítógép* – a jelek szerint – ki fogja szorítani a *komputer*-t; a *bevitel, kivitel, (adat)állomány, (adat)átalakító, visszajátszás, megjelenítő, mágneslemez* előrenyomulóban van a nem is olyan régen még egyedül uralkodó *input, output, file, konverter, playback, display, magnetic disk* szavakkal szemben. És azt se feledjük, hogy sok számítástechnikai fogalmat rögtön magyarul neveztünk meg: *adatrögzítés, lyukkártya, lyukszalag, parancs*, jöllehet ezeknek is megvan (természetesen) az angol előzményük: *data recording, punch card, punch tape, comand*. (Vö.: Kis Ádám szerk.: *Mi micsoda a számítástechnikában?* Bp., 198.) Mindez természetesen nem véletlen; nem öntudatlan és szándéktalan nyelvi folyamatok eredménye: az új magyar elnevezések megalkotását és elterjedését-elterjesztését joggal tarthatjuk a szaknyelvünk magyarságát óvó számítástechnikai szakemberek sikerének.

Hogyan lehetne még többre jutni?

Az idegen szavakat illető közgondolkodás az utóbbi években feltétlenül a magyar szavak javára módosult. Része van ebben a józan belátásnak, a jó ízlésnek és a nyelv művelők kitarató érvelésének egyaránt. Ma már – tapasztalatom szerint – az a kevésbé „sikkes”, ha valaki sok idegen szóval tűzdeli tele a mondanivalóját; magyar szavakkal könnyebben elérhető közérthetőségre törekszik szónok és szakember egyaránt. Ez a hangulat sajtónk nyelvművelő írásaiban is érzékelhető, de tapasztalom a közfelfogásnak ilyen irányú változását az egyetemi oktatásban is. Ezelőtt tíztizenkét évvel szemináriumaim hall-

gatói között mindig voltak harcos hívei az idegen szavak korlátlan használatának (olykor többen is, mint a velem tartó mérsékeltek); mostani hallgatóim meggyőzésére már nincs különösebb szükség. Jó jelnek tartom azt is, hogy újabban még az idegen szavakhoz leginkább ragaszkodó tudományterületnek, az orvostudománynak a képviselői is szorgalmazták a magyar szakszavak használatának szükségességét (vö. Magyar Nyelvőr 1988: 128).

Ezt a kedvező fordulatot nyelvművelésünknek úgy kellene kihasználnia, hogy újra és újra rámutat az idegen szavak felesleges és stílustalan használatának hátrányaira, társadalmi veszélyeire. Egyszersmind fel kellene szabadítani a szóalkotó kedvet az alól a félelem alól, amelyet most még mindenki érez, ha új szót alkotni támad kedve: ne váljanak nevetség tárgyává a próbálkozók! Nem baj az sem, ha nem sikerül rögtön a legmegfelelőbb szót megtalálni: idővel bizonyosan győz a jobb. A fő az, hogy anyanyelvünk szavaival próbáljuk kifejezni a világot! A Magyar Tudományos Akadémia, amelynek az idegen szavak túlzott használata elleni 1976-os állásfoglalása a kérdéskör történetének nevezetes dokumentuma (vö.: Magyar Nyelvőr 1977: 129–141; Magyar Tudomány 1977. 2. és 5. sz.), igen sokat segíthetne azzal, ha mindegyik tudományos osztály létrehozná a maga szaknyelvi bizottságát, hogy ez szorgalmazza és irányítsa a szakterület nyelvénél tudatos gondozását. Az Akadémia szava messzire hangzó, jó példája meggyőző erejű lenne. (Az Anyanyelvi Bizottság Szaknyelvi Munkabizottságának megszüntetése után támadt ürt most a Magyar Nyelvtudományi Társaság Szaknyelvi Szakosztálya próbálja betölteni.) Az 1976-ban javasolt magyarázó szótár sem vesztette el időszerűségét.

A teendőket még sorolhatnám tovább, de ez már nem ennek az írásnak a feladata. Most csupán annyi volt a célom, hogy az idegen szavakkal kapcsolatban tett újabb megfigyeléseimet olvasóink elé tárjam, s hogy a tapasztalataimból levont bizakodó meggyőződésemnek hangot adjak.

Fábián Pál

Nem mind arany, ami fénylik

Reggeli napilapom sokszor köti lelkünk a nyelvi műgondot. A minap (1988. március 28-án) mégis megszólalt agyamban olvasása közben a vészcsengő. Az ok a Paszternak-regény nyomdahibás példányainak árusítása miatti dohogás műszóhasználat volt. Íme, a magam zárójeles fölkiáltójeleivel: „A kiadó csak kegyet gyakorol, amikor feltételes (!) módon fogalmaz: a hibajegyzékből azok is *kaphatnak* (!), akik siettek (a részben javítatlan kiadvány vásárlásával).” A gondatlan munka miatt háborgó cikkíró tehát *feltételes* módúnak tudja (?) a *kaphatnak* ígét, holott a tízéves diákok is látják: ez bizony *kijelentő* módon van. – Egy hónappal korábban (február 28-án) újságomban egy fontos külpolitikai tájékoztatásnak tekintélyes írója szintén ezzel hökkentett meg. Egy más ország merész terveinek említése után így szólt: „akkor igazi változás várható (!) ..., törhetjük (!) a fejünket az új fogalmon”; majd hozzátette: „A figyelmes olvasónak persze nyomban szemet szúr az előbbi mondatok feltételes (!) módja”. Pedig inkább a cikkíró tévedése szúr szemet; hisz a *várható* szó nem is ige, *tehát nem lehet* igemódja; s a *törhetjük* ige is *kijelentő* módú (feltételes megfelelője: *törhetnének*). – A lap 1976. október 21-i számában egy közismert író is hasonló észkisiklással méltatlankodott: „A ... szabadjegy-utalvány szövege nincs feltételes módban (!), hogy leülhet (!), ha van (!) hely, kaphat (!) a maradékból.” A selejtes kritika szerzője tehát megint a *-hat, -het* képzős, *kijelentő* módú, úgynevezett *ható ígét* keverte össze a feltételes módú *leülne, kapna* igealakokkal.

És sajnos, ez a csúnya tévedés újra meg újra ismétlődik a sajtóban. Más kiadványokban is kísért, de ezzel most nem foglalkozom. A botlás nyelvlélektani háttere – a gyöngye iskolai fölkészültség mellett – az lehet, hogy az úgynevezett *ható* ige a magyarban sokszor olyan képességet, szabad vagy ajánlott cselekvést jelent, amelyhez akár feltételes mellékmondati megszorítás is kapcsolódhat: „Ennyit *elvihetsz* (ha nem vagy lusta)”; „Itt *labdázhattok* (ha kedvetek tartja)”. És ne feledjük: e *-hat, -het* képzős szó ragozásában megvan minden igemód, a feltételes is: „*Kérhetnél* egy hét szabadságot!” – De a

feltételt többnyire kijelentő móddal fejezzük ki; ezért beszél tévesen lapom 1978. május 10-i számában a különben jó tollú kritikus is „feltételes mód”-ról a „ha ... el tudja (!) távolítani” szövegrészben. (Kár!)

Hogy hol van ilyenkor a szerzői alapműveltség, felelősségtudat, az olvasószerkesztői ellenőrzés? Ilyet kérdezni különös tapintatlanság, ugye ...

Egyéb bántó nyelvtani botlások persze más lapokban is viszonylag bőven virágoznak. Nem akarok, nem is tudok nagyobb bukétát kötni belőlük, se róluk venni szöveget egy rút regiszter-áriához.

Egy művészeti hetilapunk 1978. január 21-i írása szerint a *lomtalánítás* „összetett szó”. (Hogy tagjai a *lom* és a *talánítás* „szó”, vagy a *lomta* és a *lanítás* volnának-e, az nincs mellé írva.) – Reggeli újságomban 1986. november 24-én a „játékosan komoly” és a „vérezen ironikus” szerkezetek első, alárendelt tagjainak szokatlan jelentésbeli szerepéhez a szerző zárójelben hozzáfűzte: „Jelzőinek (!) fölcserélése nem a véletlen műve”. (Félek, a szerző hibás műszóhasználatát sem; de attól az *-an, -en* toldalékos, melléknévi alapszavú „determinánsok” mégse jelzők, hanem határozók!) – Egy másik képes hetilap jegyzetírója 1976. január 14-én az építkezés vámszedőit így kímélte: „Nem akarom az *ügyeskedés, élelmesség* jelzőket (!) használni”. (Persze ezek az *elvont főnevek* nem is igen lehetnek minősítő jelzők. De oda se neki!) – Ugyane lap 1976. szeptember 29-i szövege szerint szintén „egyszavas jelzők (!)” ezek: *önzetlenség, fegyelmezettség, szerénység*. (Vajon milyen tanári lelkiismeret, netán protekció juttatta a fordítót az általános iskolai végbizonyítványhoz, s ki iktatta e pompás „magyarítását” a tiszteletre méltó társaság folyóiratába?) – Egy idős, érdemes újságíró napilapom 1979. szeptember 9-i számában jogosan helytelenítette „az akkumulátor lemerült” kifejezés *ígeköötjét*, de – fájdalom! – így: „A *le-* kötőszavacskával (!) napról napra ezer és ezer grammatikai bűn követődik el”. (Bizony éktelen grammatikai bűn „követődött el” a *kötőszó* minősítéssel is! Vajon nem tett volna jót szép múltú kollégájával a lektor, ha kötelességszerűen figyelmeztette volna értelmetlen műszóhasználatára?)

Általában persze kifogástalanul használja a sajtó az *egyes* és a *többes szám*, a *jelen-múlt-jövő (idő)*, a *felső-fok* s néhány más „nehéz” terminust. A még bonyolultabb nyelvtani jelenségek nevét pedig nem is nagyon említi – nem is szólva a mai általános nyelvészet terjedező szakkifejezéseiről. – Többnyire jogos, sőt szellemes az írás műszavainak a hangos beszédre való „képes” alkalmazása: hangosan *megkérdejelezzünk* egy állítást; szóban is *aláhúzzuk* a közlés lényegét kifejező egységet (*hangsúlyozzuk* helyett). De az *ö-ző*, illetve az *e-ző* (igazában alighanem *ë-ző*, azaz „zárt” *e-ző*) kiejtésű magyar tájnyelvek említésekor mégiscsak fölszisszenek a *hang s a betű* „műszó” összecserélése miatt. Vesd össze: „Anyanyelvem a magyar táj. Ő betűimet (!) Kecskemét határában ... tanultam. Az e betűk (!) kellemét Szombathelyen ... érzékelttem először” (egy „köz műveltségi” hetilap 1978. május 7-i önéletrajzi részlete). Jaj, még idézni is röstellem!

Valaha Illyés Gyula élesen megrotta az újságírók nyelvi műveletlenségét (1941: Csizma az asztalon, 101–2). Eszemben sincs, hogy én is így beszéljek mai utódaikról. De többük fölületessége, műszóhasználatbeli felelőtlenége igen árthat az olvasók nyelvi műveltségének. Régi és igaz megállapítás, hogy az ember ugyan a gyakorlatban elég jól alkalmazza nyelvet, de mikor nyelvének csodálatos rendszerét tudatosan megismeri, működését megérti, akkor nemcsak a beszéde lesz tökéletesebb, hanem *gondolkodása* szintén csiszolódik, fejlődik. (Mint pl. a matematika értő tanulásaival.) Idegen nyelvet is könnyebben elsajátít. Nos, a sajtó e folyamatot legalább ne zavarja! S a szerző, ha szerkesztője-lektora figyelmezteti hibájára, ne mondja: „Na bumm, és akkor mi van?!” Inkább köszönje meg! Sajtónk egy része úgyis még mindig elég sok téves nevet, helyet, időt, tényt említ, képet ábrát (aláírást) fölcserél. (Jó esetben némelyiket olvasói tiltakozásra utólag helyesbíti.) Sajtóhiba pedig úgyis marad elég nyomdáink és szerkesztőseink hajszája miatt. – A baj csak az, hogy az olvasók közül sokan éppen a hibás szöveget veszik szentírásnak.

Tompai József

Az elmúlt évtizedekben szerte a világon újjáéledt az irodalomelméleti alapokra épülő retorika. E folyamatba tartozik az európai retorika több ezer éves hagyományán alapuló új kézikönyvünk, a *Kis magyar retorika*, Szabó G. Zoltán és Szörényi László munkája (Tankönyvkiadó, 1988).

Az ókor szellemi nevelésének csaknem egyetlen és fő tárgya a retorika, hiszen gondolkodni, illetőleg beszélni tanít eme, az emberi beszédéről szóló tudomány. Éppen ezért tagolhatta úgy a szerzőpáros könyvét, hogy (egyebek mellett) a beszéd részeit (bevezetés, elbeszélés, kitérés é. i. t.), az elrendezés, majd a kifejezés módját veszi sorra. Nem feledkeznek meg a fonológia, a szintaktika és a szemantika alakzatai mellett a pragmatikus alakzatokról sem: a közönséghez fordulás eljárásairól, a kérdéseknek, a tárgykezelésnek és más eljárásmódoknak a tárgyalásáról. Minden jelenséget, mint írják, a szűkebben vett magyar retorikai gyakorlatból, az egyházi és politikai szónoklatokból és a magyar irodalomból vett példák segítenek jobban megismerni. Külön erénye munkájuknak, hogy, noha magyarra is fordítják, megtartják a retorika görög és latin szakkifejezéseit, ezzel is ösztönözve a hagyomány megőrzésére. A terminusokban való eligazodást a könyv végén többoldalas mutató segíti.

Középiskolai és egyetemi oktatásunk

Két retorikai újdonság

munkásai különösen nagy haszonnal forgathatják a Kis magyar retorikát, de tanulhat belőle mindenki, aki a közéletben megnyilatkozik.

Ugyancsak nemzeti beszéd- és magatartásműveltségünk jobbítását szolgálja a klasszikus alapok megmutatásával a másik újdonság: *Cornificius: A. C. Herenniusnak ajánlott retorika* (latinul és magyarul). Adamik Tamás kitűnő fordításában úgy veheti kezébe a mai olvasó a művet, hogy a magyar mellett a latin eredetinek filológiai szempontból kifogástalan szövegét is tanulmányozhatja. E retorika, amely első a ránk maradtak közül, teljes egészében most jelent meg magyarul (Akadémiai Kiadó, 1987). Szerzőjének kiléte talányos, tulajdonították Cicerónak is. A legvalószínűbb, hogy időszámításunk kezdete előtt, 86–82 között írta valamelyik Cornificius. (Három ilyen nevű személyt ismer a kutatás.)

A szerző által tanítványának, az ifjú Herenniusnak ajánlott mű már az antikvitásban is alighanem az ismertebb kézikönyvek közé tartozott, hiszen a latin retorikatörténetben számos témát e mű dolgozott ki elsőként. Jóllehet az ókorban elfelejtődött, a középkor folyamán a legel-

terjedtebb és legnépszerűbb retorikakönyvvé lett, az oktatásban és a kibontakozó irodalomtudományban egyaránt nyomot hagyott. A középkori iskolában a tanító ezt az eleve módszertani alapo zású munkát könnyen tudta használni. A humanizmus korától háttérbe szorult, s csupán a múlt század közepén fedezte föl ismét a tudományos kutatás. A középkori Magyarországon szintén tankönyvként szolgált e nevezetes mű, és néha a humanizmus korszaka után is idézték; Arisztotelész, Cicero és Quintilianus tekintélye ugyan nálunk is homályba borította.

A mű négy részből áll. Elsőként a szónokról, a szónoki beszéd részeiről nyújt eligazítást. A második könyvben a törvényeszi beszédéről szól. Bemutatja a bizonyítás és a cáfolás módjait különféle ügyállások esetén. A tökéletes és a hibás érvelések mibenlétét is rögzíti. Majd a harmadik könyvben – egyebek mellett – az emlékezőtehetségről (memoria) és fejlesztéséről olvashatunk. A negyedik rész a különféle stílusnemeket tárgyalja: a fennköltet, a közepest és az egyszerűt. Összefoglalja a szó- és gondolatalkzatokra vonatkozó ismereteket, a tíz trópus, melyekben „a szavak eltérnek köznapi jelentésüktől, és bizonyos bájjal más értelemben szerepelnek a beszédben”. Jegyzetek, név- és tárgymutató egészíti ki a kötetet.

Büky László

GYÁRFÁS ENDRE: *A nyelvrontás hét kora*

Shakespeare vígjátékában, az *Ahogy tetszik*ben így elmélkedik a méla Jaques:

„Színház az egész világ,
És színész benne minden férfi és nő:
Fellép s lép: s mindenkit sok szerep vár
Életében, melynek hét felvonása
A hét kor.”

A méla nyelvművelő pedig – ha tetszik, ha nem – megjegyzések fűz a klasszikus szöveghez. Folytassa, Shakespeare!

„Első a kised, aki
Dajkája karján öklendezik és sir.”
(De miért? Mert beszédét máris rontják:
gügyögnek neki, selypegnek, dödögnek,
s a nyelvet így torzul tanulja meg.)

„Aztán jön a pityergő, hajnalarcú,
Táskás nebuló: csigamódra és
Kelletlen mászik iskolába.”

(Persze!

Mert mesterétől nem pótolhatatlan
idegen szavak tömegét tanulja:
sperhaknit, subleret, marketinget.)

„Mint a

Kemence, sóhajt a szerelmes, és
Bús dalt zeng kedvese szemöldökéről.”
(Egy-egy lemezlovas meg énekes
túl nyegle hanglejtését utánozva.)

„Jön a párdúc-szakállú katona.
Cifra szitkok...”

(Nos, ez ma már nem áll.

A szitok gyakori, ám egy sem cifra.

Mondhatjuk inkább: ronda nyelvi cefre.)

„Kappanon hízott, kerek potroh és
Szigorú szem és jól ápolt szakáll;
Bölcseket mond, lapos közhelyeket.”

(Ma úgy mondanánk: blablázik, hasal,
és bikkfanyelve ravaszul takarja,
hogy felelni nem tud – vagy nem akar.)

„A hatodik kor

Papucsos és cingár figura lesz:

Orrán ókula, az övében erszény...”

(S az erszényének hála: külföldet járt,
sok holmit hozott „olaszból”, „görögből”
és „franciából”, komputert meg vókment.
Recepciót ad, drága wieselbunda
– magyarul menyét – burkolja menyét.
Mi jöhet még?)

„A végső jelenet,

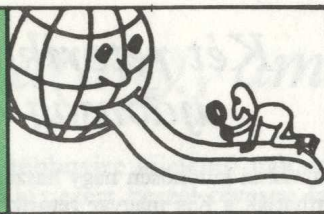
Mely e fura s gazdag mesét lezárja,
Megint gyermekség, teljes feledés.”

(Mit meg sem tanult, könnyen elfelejti,
és új fogalmak nevét ki sem ejti.)

„Se fog, se szem, se íny –”

(csak nyelv-)

„tönkremenés.”

A moldvai magyarságért

PETRÁS INCZE JÁNOS emlékezete (1813–1886)

Forrófalva (román hivatalos neve ma Făraoani) Románia keleti területén, Bákótól délnyugatra fekszik. Lakói székelyes típusú magyar nyelvjárást beszélő úgynevezett moldvai csángók. Valószínűleg több hullámban érkeztek az 1764-es székelygyilkolást, a madéfalvi veszedelmet követően, amikor a helyi hagyományokat Erdélyben nem eléggé tisztelő Habsburg katonai közigazgatás a történelmi jogaikért küzdő székelyek ezreit űzte el önnön hazájukból.

Petrás Incze János ősei a családi hagyományok szerint háborús felvonulási területről, a török–magyar–német csapatok összetűzése elől, Baranyából kerültek az akkor éppen némileg nyugalmasabb Moldvába (vagy ahogyan a helyi magyarok mondják: *Moldovába*). Itt született 1813-ban Forrófalván (Făraoani) Petrás János. Igényes falusi értelmiségi családba született bele, hiszen édesapja – noha csupán falusi kántor – magyarul, románul, latinul és olaszul egyaránt ír–olvas. Nem kell azon sem csodálkoznunk, hogy 1836-ban Egerben szentelik a moldvai Petrás minorita pappá. Jómódú magyarországi vagy erdélyi gyülekezetekben folytathatta volna életpályáját, ahol az idő tájt minden pap kedve szerint szólhatott a szószékről is anyanyelvén, de nem a könnyebbik utat választotta. Visszatér övéi közé, s igyekszik megszervezni a moldvai magyar telepek anyanyelvének ápolását. Itt gyilkolják meg, valószínűleg saját falujának rablói 1886-ban.

Petrás Incze János felmérései szerint 1839-ben kb. 57 300 magyarul beszélő katolikus moldvai volt (ez idő tájt s még századunkban is nem volt ritka a moldvai magyaroknál a 7–8 gyermek, így nem csoda, hogy ma már 150 000 katolikus él Moldvában, akiknek fele még ősei régies magyar nyelvét is beszéli). Döbrentei Gábor, a Magyar Tudományos Akadémia titkoka (= titkára) kérésére 1841-ben Petrás Incze 38 kérdést válaszol

meg a moldvai magyarság életkörülményeit illetően. Lakóhelyeik Iași (magyarul Jászvásár), Roman és Bacău (Bákó), valamint Galați (Galac) városok a Szeret, a Moldova, a Beszterce és a Tatros vizei mentén vannak. Leginkább földet művelnek, de jól értenek a szőlőtermeléshez is, sok közöttük a Magyar- és Erdélyországból bevándorolt szíjgyártó, kovács, tímár, asztalos, lakatos, kalapos. E tényt vezetéknév-rendszerük is tükrözi. Öltözetük igen-igen hasonlít a moldvai románokéhoz, de különbözik attól abban, hogy nem olyan bő (a nőknél utcán való szoptatásra nem alkalmas). Jogi helyzetük: jórészt jobbágyok. Nem egy esetben Petrás megemlíti, hogy a boérok (román nemesek) rátették egy-egy kiváltságlevéllel rendelkező falura a kezüket. Külön szól arról, hogy a katonaságra a román nyelvismeret hiánya miatt nem alkalmasak, s szavai szerint az elrománosodásra „semmi önkéntes vonzódást tapasztalni nem lehet”. Névrendszerük is jórészt magyar: *Hadi, Mezei, Farkas, Szarka, Sándor, László, Kövecsi*. Nyelvüket illetően az *s* helyén jelentkező *sz* hangok sokaságára, az úgynevezett *sz*-elésre figyel fel Petrás. Régi magyar írásokról nem tud. Külön is hangsúlyozza, hogy az őseiktől lakott földről nem mondanak egykönnyen le, „nincs eset, hogy csak a’ szomszéd Erdélybe is menekült volna bár egy család, lakóhelyét változtatandó”; van viszont pl. Százkuton (Sascut) – mintegy 22–25 Erdélyből elvándorolt – református magyar család, akik az ottani katolikusokkal ekkor még magyarul beszélnek. Tatros településén (ahol 1466-ban az első magyar nyelvű Új Testamentumot, az úgynevezett Müncheneri Kódexet másolta Németi György) még 80–90 magyar család él Petrás szerint. A moldvai magyar nyelv szótárának elkészítését is vállalja Petrás Incze János, de ez a munka vagy nem készül el, vagy torzóban marad. Századunkban egy hírneves

finn kutató: Yrjö Wichmann gyűjti össze, és magyar–finn együttműködés révén Csúry Bálint és Artturi Kannisto adja ki az északi csángó Szabófalva és a Brassó környéki hétfalusi csángók szótárát (1936-ban Helsinkiben).

Petrás gyűjtéseit jórészt az 1872-ben alapított Magyar Nyelvőrben, e ma is megjelenő folyóiratunkban adja közre *Rokonföldi* álnéven. A folyóirat III. évfolyamában jelenik meg egy igen szép moldvai magyar (csángó) népdal:

Ha tē nem biztattál lēnne,
Nekēm más is talált lēnne.
Ullyan még sēm, mind tē voltál,
Igēn karcsú magoss voltál.

Mindēnképen párom voltál,
Csak szívedben hamis voltál,
Arczul gyēnge piross voltál,
Velem igēn jól találtál.

Karjaidval megőleltél,
Szavaiddal hittēgettél,
Szēmeidvel mást vigyáztál,
Ingēmet csak csalogattál.

Ha elmēnsz, én azt sēm bánom,
Szerelmedben úgy sincs hasznom.
Ha vissza jősz, vissza várak,
Szívembe esmég bezárlak.

A Magyar Nyelvőr múlt századi *é* hangjelölését itt a *ē*-vel cseréltem fel, a rövid zárt *é* jelével, mely több magyar nyelvjárásban (elsősorban a Dunántúlon) megvan, s melyet mind Kodály Zoltán ajánlott, mind pedig Lőrincze Lajos igen ajánl nyelvünk túlságosan *e*-ző kiejtésbéli egyhangúságának megváltoztatása, a szebb hangzás végett. Nem kell csodálkoznunk azon, hogy itt, e szövegben nincs *sz*-elés, a *sēm* nem *szēm*, a *magoss* nem *magosz*, hiszen ez a sajátosság csupán az igen régies északi és déli moldvai csángóra jellemző. Klézse és környéke úgynevezett székelyes csángó, azaz a Székelyföldnek a magyar köznyelvhez inkább hasonló nyelvjárását beszéli. Régies a *-val/-vel* eredeti (nem illeszkedett) alakban való jelentkezése, valamint a *szívembe* a mai irodalmi nyelvi *szívembe* helyett. Erős nyelvjárási sajátosság az *ingemet* (= *engem*).

Érdemes forgatnunk könyvtárainkban egy-egy magyar folyóirat – így a Magyar Nyelvőr – régebbi közléseit is. Aki pedig Petrás Incze Jánosról akar többet megtudni, az haszonnal lapozhatja fel Domokos Pál Péter „... édes hazámnak akartam szolgálni...” című könyvét (Budapest, 1979).

Szabó T. Ádám

Mit is mond a cinkeszó?

Az emberi nyelv mindig is törekedett (sőt törekszik) arra, hogy az őt körülvevő élettelen és élő természet hangjait saját beszédhangjaival leutánozza. Mint ismeretes, így keletkeznek a hangutánzó szavak; például a magyarban a vonat *zakatol*, a harang *cseng-bong*, a fecske *csicsereg*. Néhány madárnevünk is hangutánzással jött létre, mint a fürjnek *pitypalatty* neve, azután a *kuvík* meg a *kakukk*. A hangutánzó szavak több nyelvben hasonlítanak egymáshoz (s ez persze még nem bizonyítja az ilyen nyelvek rokonságát). A *kakukk* megfelelője a németben *Kuckuck*, a latinban *cuculus* (kiejtve: *kukulusz*), a franciában *coucou* (*kuku*), az oroszban *kukuska*.

Persze az emberi nyelv hangjaival a madárhangot nem lehet tökéletesen visszaadni, hanem csak megközelítőleg. Ahogy Weöres Sándor írja: „Nem a kakas: | az ember mondja, hogy *kukorikú*” (Rongyszőnyeg).

A madárhangok utánzása olyan hangsorral is történhet, amely nem vált valódi szóvá, nincsen jelentése. Az „Európa madarai” című könyvben (szerzői R. T. Peterson–G. Mountfort–P. A. D. Hollom; magyar viszonyokra alkalmazta dr. Tildy Zoltán, 4., átdolgozott kiadás, Budapest, 1986.) számos efféle hangsorral találkozunk. A szajkó hangja „messzehangzó, érdes *skrék*”; a piróké „lágy *hiüü* füttyentés”; a citromsármányé érces *csri-csre*; éneke gyors *ci-ci-ci-ci-ci-cüü*.

A széncinege egyik legkedvesebb madarunk, sokféle hallani az énekét, különösen kora tavasszal. Nem csoda, hogy hangját többféleképpen is utánozzák, kivált a népnyelvben. Kiss Jenő „Magyar madárnevek” című szép könyvében – egybeként – ezeket sorolja fel: *künn-csücsü*, *künn-csücsü*; *künn-csics*, *küncsics*, *küncsics*; s utal effélékre: *kimpics*, *kimpics*; *csücsü-bé*, *csücsü-bé*.

Ezeknek a hangsoroknak – legalábbis a köznyelvet beszélők előtt – nincsen semmiféle értelmük, úgy utánozzák a cinke hangját, mint például a szajkóét az említett *skré*, vagy a pirókét a *hiüü*.

Kiss Jenő azonban a cinke hangjának utánzásaként efféléket is felsorol: *kicsit ér*, *kicsit ér*; *nyitni-kék*, *nyitni-kék*; *nincs erre*, *nincs erre*; *kis-cipő*, *kis-cipő*. E kifejezéseknek az az érde-

kességük, hogy igazában nem hangutánzó szavak, nem olyanok, mint a *csicsereg*, vagy például a *kakukk*. Ez utóbbiak valóban hangutánzással jöttek létre. A *kicsit ér*, a *nyitni-kék* és társaik azonban nem hangutánzással keletkezett szavak. Mégis felhasználhatók a madárhang jellemzésére, mégpedig úgy, hogy az „értelmetlen” madárhangba már meglévő, értelmes szavakat értünk bele. Ezt a jelenséget, amely eltér a hangutánzástól, behallásnak nevezem, hozzátéve, hogy természetesen nemcsak a madárhangokkal, hanem például a vonat zakatolásával, a harangok „szavával” kapcsolatban is előfordul. (Az utóbbiakról majd később fogok írni.)

A behallás jelensége kiterjed az irodalmi nyelvre is. Bizonyára sokan ismerik olvasóink közül Szabó Lőrincnek *Nyitnikék* című versét.

Íme egy részlete:

Alszik a hóban
a hegy, a völgy,
hallgat az erdő,
hallgat a föld.

Egyszerre mégis
rezzen a táj:
hármat füttyül
egy kis madár.

Háromszor hármat
lűktet a dala,
vigan, szaporán mint
éles fuvola.

Dallos-szótár

KUKACOS MANUSZ

Az a fuvolás
a *Nyitnikék*!
Már kezd is újra
az énekét:

két füttyre mindig
kvart lefelé:
nem sok, de örülni
ez is elég.

Nyitni kék, füttyöli,
nyitni kék,
szívnek és tavasznak
nyílni kék!

Nyitni, de – nyitni, de –
nyitni kék.
Füttyölöm én is
énekét.

A *nyitnikék*, vagyis a *nyitni kellenék* (= kellene) eredeti értelmére egybeként között egy gyermekdal vet fényt: „Mi vagyunk a cinegék, cinegék, | Szőlősgazda, *nyitni kék*, *nyitni kék*!” A *nyitni* tehát itt annyit jelent, hogy *nyitni kellene* a szőlőt, vagyis a tavábi művelésre előkészíteni: az őszszel betakart szőlőtövekről kapával lehúzni a földet.

Áprily költői nyelvében a *nyitni fog* változat fordul elő:

„Gallyak hóbarlangjába cinke szállt, | fény szédítette s egy napos titok, | s dermedt rügy-csipkerózsi-kák között | dalolt: | – *Nyitni fog – nyitni fog – nyitni fog*!...” (Téli reggel)

A népnyelvi *kicsit ér* [ti. a zsák-mány] Áprilynál szintén megújított változatban hangzik: „A forrásnál pár fürge cinke perget | becéző szót: *Kicsi ér! Kicsi ér!*” (Koncert)

Érdekes Illyés Gyulának a Szabó Lőrincére emlékeztető behallása, beleértése is:

Hull a hó, szítál,
de dél fele már
beleszól a téli csöndbe
az első madár.

A hó rácsai
közt kezd szólani.
„*Ki, ki, tél*” – ezt mondja egyre,
„*Ki, ki, tél, ki, ki!*”

(Cinegemadár)

Móra Ferenc szívesen szövi bele elbeszéléseibe a belehallásos kifejezéseket. Most persze csak a cinkeszóval kapcsolatosakat idézzük:

„A cinegefogás nekem mindig kedves téli multságom volt. ... Tökből csináltam a cinegefogót, kitettem a kerítés tetejére vagy a kút kávájára, s estefelé már rendesen benne jajveszékelt a szegény kis fogoly:

– Nyitni kék, nyitni kék, nyitni kék!

[Messzi Gyurka, az öreg csősz azonban lebecsüli a zsákmányt:]

– Na, ezért ugyan kár volt azt a szép nagy tököt elpredálni, hiszen ez csak olyan parasztcinege.

– Hát van másforma cinege is?

– Meghiszem azt, hékám! A cinegék királya, az a valami. Azt kellene megfogni, gyerelem. Az viszi a szerencsét a házhoz.

No, erre én mindig elszomorodtam, és kiröpítettem a markomból a parasztcinegét.

– Küncsücsü, küncsücsü, küncsücsü!

– kiabálta vissza hálásan a madárka a sövény ágai közül, de én bizony meg nem vigasztalódtam arra, hogy ő most már *kint csücsül*.” (A cinegék királya: Kincskereső kisködmön. 29. kiadás, 1987. 15–6)

Mórának egy másik írása „Gábor-ka barátai” közé sorolja a cinegéket is:

„Cinege szállt az akácfára, és ahogy Gáborkát meglátta, mindjárt megszólalt:

– Gyerre, gyerre, gyerre!

– Merre, merre, merre? – tudakozódott egy másik cinege a háztető szélén.

– Erre, erre, erre! – hívogatta az akácfás cinege. Gyere, meséljünk valami szépet ennek a szegény Gábor-kanak!” (Csengő barack. 1957. 101)

Az erre szónál még hívebben adja vissza a cinke hangját a tagadó változat: *nincs erre*. A Krisztusról és a madarokról szóló legendának egyik változatában nem a pacsirta, hanem a cinege a „pozitív hős”, ő vezeti félre az üldözőket. Déry Tibor is ezt a változatot dolgozta be egyik írásába, a fűrj értelmesített hangjával együtt:

„... mert amikor a poroszlók halálra keresték Krisztust, a fűrj beárulta:

Itt szalad, itt szalad!

a hű kis cinke azonban segítségére sietett:

Nincs erre, nincs erre, nincs erre!”

(Egy nap hordaléka: Népszabadság, 1967. márc. 5. 8)

Tovább sorolhatnánk még a cinkeszó „belehallásos” változatait. Az említettek és a még említhetők mind megegyeznek abban, hogy a cinkeszót nemcsak a hangokkal, hanem a ritmussal is jellemzik. Különösen szépen hallatszik ki a ritmus, az ütem Szabó Lőrinc és Illyés Gyula idézett

verseiből. A hangokat nem, csak az ütemet érzékelteti Áprilynak Március című híresen szép verse:

Zeng a picinyke
szénfejű cinke
víg dithyrambusa: *dactilusok*.

Folyóiratunknak 1987. évi 4. számában „Engem az erdő véd s szeret” címmel Lőrincze Lajos élvezetes cikkben idézi fel a száz évvel ezelőtt született Áprily Lajos emlékét, ismeretségüknek személyes élményeit is. Egyik beszélgetésükre a következőképpen emlékezik vissza:

„A madarak hangjáról ... egy kis »vitám« is volt Áprilyval. Nálunk volt egyszer, s a beszélgetés során – nem kis szorongással – előhozakodtam kételemmel, kérdéssel.

– Valóban daktilusokat mond »a picinyke szénfejű cinke«? Mert én anapesztusokat hallok. S a falumban is így utánoztuk a *cinege* fütyét: *tutyikő, tutyikő, tutyikő*: azaz már jó az idő, tutyit, posztóból való könnyű lábbelit lehet felhúzni. [A *kis cipőt*, *kis cipőt* szokásos értelmezése meg éppen az őszre vonatkozik, amikor már fázik a lába a cinegének. R. E.] Meg Szabó Lőrinc is így hallja a madarat: *nyitnikék*... Meg hát Lajos bácsi is *kicsicsúr* madárnak mondja a cinkét (Új cinkeszó), meg ezt is hallja az énekében, hogy *kicsi ér! kicsi ér!* (Koncert) [Az imént idéztük is. R. E.] Én hát úgy gondolom, hogy a cinke azt mondja: *ti-ti-tá, ti-ti-tá*, ez pedig anapesztus, magyarul »lebegő«. A daktilus: *tá-ti-ti* ...

A költő kedves mosollyal nézett rám. Hát attól függ – mondta –, hol hagyjuk abba...”

Mindehhez hozzátéhetjük: a „belehallások” is azt mutatják, a kérdés eldönthetetlen. Az anapesztus mellett szólnak például a következők: *csücsü-bé, csücsü-bé; kicsit ér, kicsit ér; kicsi ér, kicsi ér; ki, ki, tél, ki, ki, tél*; s talán a *nyitnikék* is, bár ez nem egyértelműen. Ám nem kevés a daktiluspártiak száma sem: *nyitni fog, nyitni fog; kün-csücsü, kün-csücsü; nincs erre, nincs erre*.

Sőt arra is szép példánk vannak, hogy a skandalás kezdete más-más lehet. Ha a *nyitnikék* anapesztus lejtésű is, átválthat daktilusba, például Szabó Lőrincnél: „*Nyitni, de – nyitni, de – | nyitni kék!*” S hogy is hallja Illyés Gyula a cinkeszót? „*Ki, ki, tél!*” – ezt mondja egyre, | „*Ki, ki, tél, ki, ki!*”

Rácz Endre

Éber szemmel, füllel

**PEDIG NEM IS
ÖRDÖNGÖSSÉG!**

**22.29: Rendezte: Pós Sándor
Olvasópróba Bob Uschi Újra
itt vagyok című rádió-dokumentumából**

Fordította: Falvai Mihály (1977)

Huszonhét évvel az események után az auschwitzi haláltábor egyik volt foglya visszatér a helyszínre s elmondja a benne fel-támadó emlékeket, gondolatokat.

(Rádió- és Televízióújság, 1988. 29. sz.)

(Uott, 1988. júl. 17.)

(Uott, 1988. júl. 3.)

Beküldte: Bikácsi László

1024 Budapest, Lövház u. 26.

Nemcsak az idegen szavak elválasztásával van baj. A magyar szavak, szó-

Nyilatkozat

Az Utolsó futam írója, Sipos Tamás kijelenti, hogy a tévéfilmben szereplők kitalált személyek, így a Csatlós nevű piacfel-ügylet is. E név és beosztás, sajnálatos véletlen folytán megegyezik a valósággal, amiért a szerző ezúton is elnézést kér Csatlós Andrásról.

15.00: Tündérkert

Móricz Zsigmond regényét rádióra alkalmazta és rendezte Cserés Miklós dr. (1967)

Báthory Gábor fejedelem — Bitskey Tibor,

Imrefy kancellár — Kemény László, Imref-

fy né, a felesége — Lukács Margit, Böttön

Gábor, főkapitány — Szakáts Miklós, Gác-

zy András, főispán — Bánffy György, Nagy

András, hajdú-vezér — Kiss Ferenc, Kamut-

hy Farkas — Agárdi Gábor, Kornis Boldi-

zsár — Györfy György, Énekes — Reményi

Sándor, Narrátor — Pálos György

(IV/2. rész: szerda, K. 16.04)

összetételek és tulajdonnevek elválasztási szabályait sem igen ismerik sajtótermékeink előállítói. Ha ismernék, bizonyára helyes formában szerepel-nének a kiemelt szavak, nevek. Így: *visz-szatér, piacfel-ügylet; Imref-fy né, Gác-zy, Kamu-ty.*

Közzéteszi: T. Urbán Ilona

BESZÉLNI NEHÉZ

Egy kiejtési babonáról

Egyik adásunk, melyben a jelző és jelzett szó viszonyáról szoltunk, számos hozzászólásra készítette hallgatónkat. Néhányuk – az elmondottak ellenére – váltig kitart a jelző erősebb nyomatéka mellett.

Takács László dombóvári barátunk például így indokolta meggyőződését: „Nekem a színész beszéde mintakép. És ha még a legkiválóbb, Kossuth-díjas művészek is erősen megnyomják a jelzőt, akkor én elhiszem, hogy az úgy helyes, mert nekik tudni kell a szabályokat.” Még néhány többé-kevésbé hasonló véleményre hivatkozhatnék; de inkább arra az esetre emlékeztetek, melyet régi hallgatónk aligha felejtettek el. Egyik hűséges versenyzőnk megtagadta annak a példamondat-

nak a megfejtését, amelyben egy általa nagyon tisztelt művész hangját ismerte föl. Azt válaszoltuk: magatartása megerősítette azt a meggyőződésünket, hogy kötelességünk küzdeni tekintélyes művészeink hangsúlyvétségei ellen is. Tisztelőik ugyanis bíznak mintaképük tudásában, következképp gyanútlanul átveszik és követik a tőle hallott hibát.

Gyűjteni kezdtük a jelzős szerkezetekben előforduló vétségeket. A legkirívóbbakat bizony megtaláltuk nagynevű és általunk is őszintén tisztelt művészeink mondataiban is. Nem mutatom itt be őket, de higgyék el: példák tucatjait sorolhatnám.

Művészeink mentségére bizvást felhoz-

hatjuk: évszázados hagyomány a felelős ezekért a korántsem kívánatos hangsúlyokért. Paulay Ede, a Nemzeti Színház és a Színitanoda legtiszteltebb emlékü igazgatója, 1871-ben, A színészet elmélete című könyvében leszögezte: „A nyomaték mindig és kivétel nélkül a jelzőt illeti meg”. Roppant tekintélye szófogadó követőket biztosított elméletének; nem utolsósorban azért is, mert annak vonzó és igénytelen egyszerűsége mentesítette színészeit, növendékeit a fontolgtatás, az önálló döntés terhével.

Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház nem kevésbé jelentékeny igazgatója, Az előadás művésze címmű örökbecsű könyvében kimondta, hogy Paulay elmélete „meglehetősen elterjedt a gyakorlatban, s szinte kipusztíthatatlan hibájává lett igen sok magyar előadónak”. – E szomorú igazság érvényességét bizonyítja az általunk összegyűjtött sorozat is. Berzenkedésünk – higgyék el nekünk – nem személyek ellen irányul, hanem e valóban kipusztíthatatlannak látszó tradíció ellen.

(A Beszélni nehéz! rádiósorozatnak egy adására nem került szalagjarról.)

Péchy Blanka

Előre hát mind...

(MEGEMLEKEZÉS PÉCHY BLANKÁRÓL)

Újabb időkben Isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népet Kánaán felé.

Előre hát mind, aki költő,
A néppel tűzön-vízen át!
Átok reá, ki elhajtja
Kézéből a nép zászlaját.

(Petőfi: A XIX. század költői)

(Teljes szövegében elhangzott e megemlékezés előtt, Péchy Blanka előadásában, felvételtől)

Egy lángoszlop kihunyott. A megfáradt testet lebecsátották a föld mélyébe, és a ráhantolt földet elborították a hála és a szeretet virágai...

Mi, a hozzá legközelebb állók, az elmúlt félévben, januári kórházba kerülése óta tudtuk és rettegtük, hogy az „első figyelmeztetés” után bármikor következhet a második, a talán már figyelmeztetésnél is több. A sok aggódó, de reménykedő szóra, a szeretettől indított visszahívó levelekre korábbi felvételek hangján válaszoltunk, melyek hol a megfáradást magyarázták, hol a továbblépésre adtak ösztönzést. A személyes megjelenések – április közepén a pedagógusjelöltek, végén a középiskolások Kazinczy-versenyén, majd május elején az országos közönségtalálkórón és június elsején a Kazinczy-díjak át-

adásakor – sokakban keltették a gyógyulás, a visszatérés reményét.

Még inkább a legutóbbi hetek eseményei. Június 21-i adásunk, melyet cinkos kuncogással így kezdett: „Íme, itt vagyok!” Aztán június 25-i részvétele a Beszélni nehéz körvezetők szegedi táborának zárónapján, egy jó hangulatú, hosszú, kötetlen beszélgetésen. Ki gondolt akkor a

leskelődő „második figyelmeztetésre”, amely e kedves együttlétnek másnapján megérkezett már! S ma két hete, kedden, adásunk elhangzásakor ki sejtette még, hogy a csütörtöki ismétlést már szerkesztőnk, Albert Zsuzsa megemlékezésének kell bevezetnie! És hogy mai adásunk előtt négy nappal, július 15-én – ki az otthoni pihenését, ki az üdülését szakítva meg – már a Kerepesi temető végső állomást jelentő parcelláját állja körül a megriadt család.

Méltassam? Persze színész volt, író, publicista, kutató és nevelő a mi szemünkben is. De elsősorban szülője és felnevelője annak a nemes mozgalomnak, amely nagy családunkat magyában létrehozta, majd szaporodásnak indította. Körvezetők és kortagok, tanárok és diákok vallják most: e mozgalomban ébredtek rá az anyanyelv szépségére, pallérozásának fontosságára, pontos használatának embernevelő, társadalomformáló értékére. De jóval többre kaptak példát tőle: őszinteségre, önfegyelmre, akaratra, helytállásra; kitartásra az önmegvalósításban és a másokért való tenniakaráásban. Harcolni tanított a nemtörődömség, a belenyugvás ellen; s megmutatta: mit segíthet a fizikai és szellemi frissesség megőrzésében a folytonos elfoglaltság, a köz érdekében való rendíthetetlen munkálkodás.

Idézetek ezek mind, szeretettel írt levelekből. Csak igazságtalan volna megmondanom: melyik gondolat kitől-kiktől való; hosszú névsort kívánna mindegyikük, körikét és egyéni segítőtársakét egyaránt. S a felsorolás akkor sem volna teljes. – Mert a gondolatok ismétlődnek és folytatódnak. Hiszen a családi gyász kétarcú dolog: a fájdalomon túl ott érződik benne a megmaradottak felelősségtudata is, a „hogyan tovább” sürgető kérdésének felvetése.

Ha nem is a költő éles szavaival, de az ő lelkével fogalmazódik meg szinte mindenkinél: „Átok reá, ki gyávaságból Vagy lomhaságból elmarad!” Mert messze még az általános beszédkultúra Kánaánja; s hogy eljöjjön, azért „folyvást küszködni kell”. Nem beszéltek össze, csak egyfor-

mán gondolkodnak, akik ezt írják: Ő is annak örülne, ha tudná: tovább dolgozunk. Hogy emlékének akkor áldozunk legméltóbban, ha továbbvisszük a zászlót, amit kiejtett elgyengült kezéből; ha folytatjuk és szélesítjük mozgalmunkat, növelve erejét és hatókörét. Mert a családnak – írják – a gyászban van szüksége a legnagyobb összetartásra. És sokak fülében ott cseng még a legutóbb Szegeden is elhangzott kérdés: „Folytassátok, ha én már nem leszek!”

Sok az őszinte ígéret és a szépen kifejezett reménykedés. Egyet szó szerint idézek: „folytatjuk, amíg csak műsor és példamondatok lesznek. – Ugye, lesznek!”

Lesznek! Lesznek, – amíg lesz kiknek, amíg munkálkodik az összetartozás érzése. Sok család akkor bomlik szét, amikor

a családfő távoztával az utódok összerakodnak az örökségen. Bennünket nem fenyeget ez. Az a szellemi vagyon, amit ő hagyott ránk, furcsa természetű: minél többen részesülnek benne, annál inkább gyarapodik. S olyan kezekben van mindenütt, amelyek szívesen adnak belőle bárkinek.

Tudjuk: nincs pótolhatatlan ember. De megismételhető sem! Ám ami esetleg másképp lesz ezentúl, az is ugyanazért. Csak tartsunk össze, segítsük egymást!

(A „Beszélni nehéz!” 1988. július 19-i adásának – sokak kérésére közzétett – eredeti szövege.)

Deme László

Tovább az úton!

(IDÉZETEK
LEVELEZÉSÜNKBŐL)

Blanka néni olyan örökséget hagyott ránk, amelyet tovább kell kamatoztatnunk. (Ráski Éva tanuló, Szikszó)

Reméljük, hogy töretlenül fog tovább folyni a harc a szép magyar beszédért. (Dr. Márvány Jánosné, Szeged)

Továbbra is együtt haladunk a megkezdett úton, próbálunk erőnkhez, képességünkhöz mértent mindent megtenni a magyar nyelv ápolásáért. (Szöcsné Antal Irén, Szentistván)

...egy mozgalmat viszonylag könnyebb elindítani. Megtartani, szélesíteni, talán ez a nehezebb feladat... A munkát most már nekünk kell tovább vinni. (Mezei Teréz, Békéscsaba)

Testben már nincs, de remélem, lelki erejét szétosztotta közöttünk. Mi pedig továbbadjuk a tőle kapott erőt tanítványainknak. (Bánszegi Gáborné, Debrecen)

Ha ez a rádióműsor nem lenne, nem jöhetett volna létre ez a családi „nyelvéskör” az egész országban. (Horváth Márta tanuló, Győr)

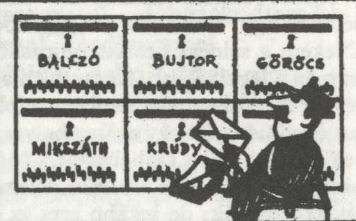
Péchy Blanka művésznő emlékének adózva új tagokat igyekszünk szervezni a Beszélni nehéz mozgalom számára. (Dr. Durucz Istvánné, Nyíregyháza)

Mi azon leszünk minden erőnkkel, hogy a mozgalom ne torpanjon meg, töretlenül fejlődjön. Most az foglalkoztat bennünket, hogy baráti körünk is bekapcsolódjék a rendszeres példamegoldásba. (Fodor Béláné, Szeged)

...mert különösen jó érzés azt tudni, amikor felhangzik a szignál a rádióban, hogy most szerte az országban hozzám közelálló emberek ugyanúgy érdeklődve ugyanarra figyelnek, és bizonyos dolgokról ugyanúgy, ugyanazt gondolják, érzik, mint én. (Bagi Ádámné, Szeged)

Igen, folytatjuk, „amíg csak példamondatok és műsor lesz” – számunkra most ez volt a legfontosabb üzenet. (Egészségügyi szakközépiskolás tanuló Kazincbarcikáról)

NEVEK VILÁGA

Hagyományosat a fiúknak, divatosat a lányoknak

Amikor a Gondolat Könyvkiadó szívességéből áttanulmányozhattam az 1987 decemberével zárult öt év keresztnéveinek gyakorisági listáját, elsősorban arra figyeltem, mennyire tartják magukat a hagyományos, ún. „régisze magyar nevek” az utóbbi időben divatba jött idegenekkel szemben.

A női élbolyban megnyugtatónak látszik a helyzet: az első tízből öt nevet nagyanyaink is viseltek: *Katalin*, *Zsuzsanna*, *Éva*, *Ágnes*, *Judit*, a másik öt újabb divatú: *Anita*, *Andrea*, *Timea*, *Krisztina*, *Mónika*. A *Katalin* fölényesen vezet, a korábbi első helyezett *Krisztina* a 8. helyre esett vissza. A *Zsuzsanna* csak 5., de ha a *Zsuzsá*-kat is ide soroljuk, akkor együtt a 3. helyen állnak. A statisztika első tíz helye akkor is változik, ha a 18. helyen álló *Nikolett* és a 24. *Nikoletta* adatait vonjuk össze: együtt negyediké lennének a *Zsuzsá*-k és *Zsuzsanná*-k után. Ezzel a művelettel viszont túlsúlyba kerül-

nek az idegen hangulatú nevek már az élmezőnyben is; ha pedig a lista ezt követő sorait vesszük szemügyre, már elsőpró az új nevek fölénye.

Igen tanulságos a divat mozgása az 1976-os országos gyakorisági adatokhoz képest. Tíz hellyel feljebb került a most 2. *Anita*, a 15. *Viktória*; 20–30 hellyel feljebb találhatók ezek a nagyon népszerű nevek: *Adrienn*, *Renáta*, *Nikoletta*, *Dóra*, *Anett*, *Nóra*, *Zsanett*. A gyakoribb hagyományos nevek közül csak az *Eszter* (27.→12.) és a *Zsófia* (69.→41.) emelkedett számottevően. A középmezőnyben óriási ugrással most 51. a *Kitti*, 52. a *Petra*, 54. a *Szabina*. Szép karriert futott be még az *Alexandra*, *Klaudia*, *Linda*, *Bettina*, *Georgina*, *Vivien*, *Szandra*, *Fanni*, *Evelin* – csupa újonnan importált név. A ritkább régi magyar nevek közül, sajnos, csak a *Fruzsina* ért el gyors sikert. Nagyjából változatlan tíz év óta a következő nevek felhasználása: *Edina*, *Bernadett*, *Orsolya*, *Csilla*,

Brigitta, Anna, Veronika, Barbara, Enikő, Noémi, Réka, Emese, Borbála, Ivett, Virág. A korábbi divatnevek közül kevésbé népszerű lett az Erika, Szilvia, Beáta, Henrietta, Gyöngyi; a lejjebb kerültek közé tartozik számos hagyományos név is: Mária, Gabriella, Erzsébet, Ilona, Márta.

A férfinevek között a Gábor vezet, ami nem meglepő, hiszen tíz éve is 3. volt már; a korábban vezető Zoltán és László a 4–5. helyre szorult. A 2. és 3. helyre nem nyugat-európai divatnév került, mint a lányoknál, hanem a Tamás és a Péter. Tartja előkelő 6. helyezését az István, s még mindig az első 10-ben van a József. A tízes csoportot a kissé lejjebb csúszott Attila, Zsolt és a 11. helyről a 9.-re került János egészíti ki.

A régi, keresztény magyar nevek főlénye jellemzi a 11–50. sort is. Egyre divatosabb a Balázs, András, Gergely, Dávid, Máté, Márk, Márton, Bence, Kristóf, Áron, Ábel. A Gergő a 82. helyről került a 28.-ra. Az idegen nevek közül a Milán érte el az egyik legnagyobb sikert: 100.-ból 48. lett. Feltörekvőként kell számon tartanunk az egyelőre a 75. sortól hátrább álló Patrik, Alex, Márió, Renátó

neveket, ezek azonban aligha módosítják jelentősen a férfiak névdivatjának hagyományörzőbb jellegét.

Tartják népszerűségüket a derékhad következő nevei: Sándor, Norbert, Ferenc, Krisztián, Tibor, Róbert, Szabolcs, Imre, Roland, Richárd, Miklós, Mihály, Ákos, Bálint, Barnabás, Dénes, Levente, Nándor.

A számok alapján kevésbé divatosnak számító nevek között szerepelnek azok a pogány eredetű régi magyar nevek is, amelyek az idősebb nemzedékek körében még nagyon gyakoriak: Gyula, Béla, Árpád, Kálmán, Géza, Jenő. A többi csökkenő népszerűségű név: György, Lajos, Károly, Pál, Kornél, Szilárd, Ottó, Dezső, Ervin, Bertalan, Jácint.

Az 1983–87 között született gyermekek statisztikája összesen 1088-féle nevet tartalmaz; ha a hibás helyesírású neveket és a külföldi szülők által adottakat nem számítjuk, akkor is több mint ezerféle keresztnévet használtak föl a névadók, többet, mint bármely eddigi időszakban. A névdivat még mindig erősen hullámzik. Reméljük, e hullámok nem sodorják el teljesen a magyar hagyományokat.

Bíró Ágnes

A LEGGYAKRABBAN ANYAKÖNYVEZETT KERESZTNEVEK 1983–87

1. Gábor	Katalin
2. Tamás	Anita
3. Péter	Andrea
4. Zoltán	Tímea
5. László	Zsuzsanna
6. István	Éva
7. Attila	Ágnes
8. Zsolt	Krisztina
9. János	Judit
10. József	Mónika
11. Balázs	Szilvia
12. Sándor	Eszter
13. András	Adrienn
14. Csaba	Renáta
15. Norbert	Viktória
16. Ferenc	Melinda
17. Krisztián	Erika
18. Tibor	Nikolett
19. Róbert	Anikó
20. Ádám	Ildikó
21. Gergely	Edina
22. Dávid	Mária
23. Dániel	Dóra
24. Szabolcs	Nikoletta
25. Roland	Gabriella

Sugárfertőzés?

A sugárbaesetekkel és a radioaktív környezeti szennyezéssel kapcsolatban – különösen a csernobili katasztrófa óta – mind gyakrabban szerepel a hírekben és egyes irodalmi alkotásokban a sugárfertőzés kifejezés. A szakmai nyelv elkerüli ennek a használatát, mert tartalmilag hibás, félrevezető, és főleg azért, mert van helyette megfelelő és pontos magyar kifejezés több is.

Ez a szó a magyarban született. Az angolban és az oroszban véletlenül sem fordul elő, ezért még kevésbé bocsánatos, amikor a külföldi hírek fordításaiban a sugárbetegség és a sugárszennyezés egyaránt sugárfertőzésként jelenik meg.

Miért is hibás a sugárfertőzés szó? A Magyar értelmező kéziszótár világosan megmagyarázza a fertőzés szó jelentését: „Kórokozónak a szervezetbe való bejutása és ottani elszaporodása. / Így keletkező betegség.”

Kiderül tehát, hogy a fertőzés élő és szaporodni képes – lehetséges betegséget okozó – szervezetek bekerülése élő szervezetbe vagy valamilyen

más közegbe. Benne van az a lehetőség is, hogy a kórokozók az élő szervezetben elszaporodva más élő egyedre is átkerülhetnek.

A mérgezés éppen abban különbözik a fertőzéstől, hogy az élő szervezetbe bejutott káros vegyi anyag, mérreg nem szaporodik, a mérgezés nem terjed át másokra.

A radioaktív sugárzás okozta ártalom leginkább a mérgezéssel rokon, de attól némileg eltérő. Két alaphelyzetet kell megkülönböztetnünk.

1. A sugárzás kívülről éri a szervezetet, például az atombomba robbanása pillanatában fellépő gamma- és neutron-sugárzás. Ebben az esetben a sugárzás csak meghatározott ideig hat a szervezetre. „Fertőzés” még átvitt értelemben sem jöhet szóba.

2. A sugárzó (radioaktív) anyag – por, gáz vagy folyékony alakban – belégzéssel vagy lenyeléssel bejut a szervezetbe, és ott a teljes kiürülésig belülről, tehát közvetlen közelségből sugározza azokat a szerveket, amelyekbe az anyagcsere-folyamatok eljuttatják. Ilyen eset, ha például az

atomreaktor súlyos meghibásodása miatt a radioaktív melléktermékek kiszabadulnak, és a levegőben terjedve a környezetet, majd az élelmiszereket szennyezik. Ilyen értelemben rokon a mérgezéssel, de ebben az esetben sem maga a sugárzó anyag okozza a biológiai károsodást, hanem a belőle kilépő és a szervezetben elnyelt sugárzás, éppúgy mint az előbbi esetben. A „fertőzés” ez esetben sem jöhet szóba, hiszen a radioaktív anyag nem szaporodik, és a „beteg” nem fertőz másokat. A gombamérgezteket és a sugárbetegeket sem a fertőző osztályokon kezelik.

A fenti elemzésből talán belátható, hogy mennyire helytelen a sugárbetegeket vagy sugársérülteket sugárfertőzötteknek nevezni. Éppígy képtelenség a sugárzó anyaggal szennyezett területet, élelmiszert vagy bármilyen tárgyat fertőzöttnek tekinteni.

Úgy tűnhet föl, hogy az eddigi fejtegetés pusztán a szakmai nyelv pontosságát és a köznyelv stílusbeli értékeit próbálja öncélúan szembeállítani. Mégsem volna célszerű a köznyelv ilyen módon való „gazdagítása”, hiszen mint láttuk, a sugárfertőzés szó összemosza a különböző fogalmakat. Így a nyelv nemhogy gaz-

dagodna, hanem éppen szegényedne, szürkülne, veszítene kifejezőerejéből. Igazolja ezt az is, hogy a tömeg-tájékoztatásban – és talán már a köznyelvben is – a *sugárferőtözés* szó sugárbetegséget és sugárszennyeződést egyaránt jelenthet. Márpedig ezek igen különböző dolgok. Mint láthatjuk, van megfelelő magyar szavunk a tartalom pontos kifejezésére. A pontatlan fogalmazás gyakran pongyola gondolkodást takar. Sajnos, a szóban forgó pongyolaság a nyelvi „fertőzés” természetének megfelelően ter-

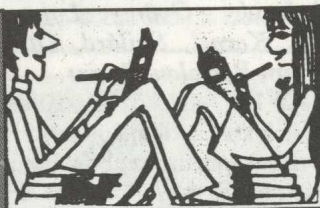
jed: egyre többször találkozhatunk a vegyi anyagokkal való szennyezés kapcsán is a *ferőtözés* szóval. Nemrég például a jugoszláviai Zorka vegyipari üzemek okozta környezet-szennyezésről szóló hírben említettek *ferőtözött* földet *szennyezett* föld helyett. Félő, hogy – különösen most, amikor a valódi fertőzések veszélye mind súlyosabb fenyegetéssé válik – az emberek egy részében indokolatlan aggodalom, sőt rettegetés támadhat azokkal szemben is, akiket valamiképpen környezetszennyezés ér,

de embertársaikat nem veszélyeztetik.

Lehetséges, hogy szakmai szempontok önmagukban nem indokolják eléggé a köznyelvi szóhasználat megváltoztatását. Ha azonban arra gondolunk, hogy a köznyelv tudatos alakításával, a fogalmak tisztázásával megkönnyíthetjük az eligazodást egyre bonyolultabbá váló világunkban, nem lehet kétséges az állásfoglalásunk.

Bíró Tamás

NYELV ÉS ISKOLA

A szaktanár nyelvi tudata

A *tudat* főnévnek napjainkban több jelzője hallható, olvasható. Egész sorozatát idézhetem egyik publicistánk cikkéből: „a *társadalmi* tudat, *nemzeti* tudat, *történelmi* tudat és *szocialista* tudat... komplexumból” emeli ki a nemzeti tudatot mint vizsgálatának tárgyát. Összetételle sűrűsödött formák: *hágyománytudat*, *értéktudat*, *szabálytudat*.

Mind a jelzők, mind az összetételi előtagok arra a jelenségre utalnak, amelyre a *tudat* vonatkozik. A címben írt utalás – a szaktanári nyelvi tudatra – arra kívánja a figyelmet felhívni, hogy a tudati tartalmak közül ezúttal egyre szorítkozunk: az anyanyelvi nevelés szempontjából a legfontosabbra. Vagyis arra, hogy mit jelent a pedagógusi munkában a nevelőben élő kép az anyanyelv fogalmáról.

A nyelvi tudat egyik forrása a *történetiség*. Melyik magyartanár ne tudná, milyen fontos a régi irodalmunk remekeiben előforduló, de tanítványaink számára ismeretlen szavak, kifejezések jelentésének feltárása. Hogyan is élvezhetnék Balassinak pünkösddüdvölző versében „az jó hamar lovak” vidulását, amikor „füre-medt tagjokat | Szép harmatos füvel” hizlalja, – ha meg nem magyarázzuk

a kiemelt szavak jelentését. Amikor Csokonai Tihany *szirtok*-jait szólítja, hogy harsogják jajjait, a hangrendi különlegesség ízét kóstolhatjuk. Fazekas Mihály művének a „*dalmahodó* hegyeit” olvasva vajon nem érezzük meg e szó hangulatfestő szépségét? A tanuló számára ezek a példák bizonyára érdekesek, a tanárnak azonban többet jelentenek: a folyton alakuló-fejlődő nyelv szemléletet formáló tényei. Másokkal társulva s nyelvészeti tanulmányokat felidézve a nyelvi rendszer nyitottságának jeleivel gazdagítják nyelvi tudatát.

Megerősödik ez a tudat azoknak a nyelvi tényeknek a láttán és hallatán, amelyek máról holnapra szinte tömegesen jelennek meg élő nyelvhasználatunkban. Gondoljunk például a számítógép berobbanásának a nyelvi következményeire! Csakhogy a tanuló a régiség szórványait, a jelen szócsoportjait „csak” megismeri, tudomásul veszi és használja is, a tanár viszont *értékeli* is őket, azaz beleilleszti személyiségébe nyelvi tudatának adataiként.

Másodikként a *nyelvjárás*, illetőleg a *regionális nyelvhasználat* tényeit említem. Ezek a köznyelviségtől ilyen vagy olyan szempontból elütő formákat mutatnak. A nyelvet nem-

csak értő, hanem érző beszélő számára ember- és tájfelidéző, otthonosságérzést keltő hatást tartogatnak. „Hű, de *bozsorog* a fogam!” – jajdul föl a fogfájós ember, a kifejező hanghatásokkal érzékelhetővé téve állapotát. (Az adatot az Új magyar tájszótárból merítettem.) Ismerjük a beszédmagatartásnak azt a hirtelen változását, amely akkor következik be, ha a szülőtte föld gyerekkori ismerőseivel találkozik valaki, s egyszerre *szíp*-et meg *kík*-et mond, pedig idegennek biztosan *szép*-et meg *kék*-et mondana (nem is beszélve a kifejezésnek temérdek más lehetőségéről).

Sok emberben a nyelvjárás a hűség tárgya is ahhoz a tájhoz, ahol gyökereit eresztett. Művek vallanak erről, mint Majtényi Erik erdélyi költő verse is: „...mert lábam bármerre kalandoz /a tájat szorítom magamhoz /Hát hazajöttem/.” A szavak összenőnek a tárgyakkal, s az otthonosság varázsával töltik meg az emlékezetet. A nyelvjárás a hagyományörzés kíváló munkaterépe.

A költőnek sajátos, művészi nyelvtudata a csoportnyelvek alkotásaiból is őriz egyet-mást. A nemrég elhunyt Szentkuthy Miklós halála előtt vallott arról, milyen sokat tanult nemcsak a régi magyar nyelvből és a népnyelvből, hanem „mindenféle utca-nyelvből, jasszból, szlengből, tolvaj-nyelvből. Bölcsesség, szellem, jogos cinizmus, játék... költészet, nagyzene, linkzene csak úgy árad belőle”. De tanult – mint írja – egyaránt a természettudomány, az építészettörténet munkáiból is.

Ezzel kapcsolatban említem harmadik fontos forrásnak a *szaknyelvet*. Semmilyen szakos tanár nem lehet meg nélküle. A nyelvtudomány nyelve pedig azzal válik sajátos példájává a szaknyelvnek, hogy metanyelvi jellegű: nyelvről nyelvi eszközökkel

szól. Másképpen kifejezve: „A magyar nyelv tantárgyában sajátos módon kapcsolódik egymáshoz amit és ahogyan tanítunk, illetőleg ahogyan tanulnak a gyerekek” (Tanári kézikönyv, Magyar nyelv 5–8. osztály, 12). Olyan szókészletet sajátítanak el a tanulók a tanár irányításával, „amely lehetővé teszi, hogy az anyanyelvről beszélni... lehessen” (uo. 41).

A magyartanár nyelvi tudata ezzel a „tantárgyi többlettel” gazdagabbá válik egyéb szaktárgyak fogalomkészletét rögzítő nyelvi anyaghoz viszonyítva. Erről – mint másik szakját is tanító nevelő – személyes tapasztalatai révén is meggyőződhet. Ha pedig idegen nyelvet is tanít, akkor nemegyszer előfordul, hogy az anyanyelv óráin megismert nyelvtani fogalmakat közvetlen kapcsolatba hozza a nyelvhasználatlaltal: egy-egy mondatot például a már ismert nyelvtani

szerkezet tudatos alkalmazásával alkottat meg idegen nyelven.

Végül negyedik forrásként az anyanyelv *esztétikai értékeit* említem. Bár a nyelv elsősorban a társas lélek értelmi funkcióját van hivatva betölteni, nem csekély a szerepe érzelmi hatások közvetítésében is, hiszen ezáltal válik a művészi kifejezés eszközévé.

A szavak például történetileg kialakult hangulati értékekkel s a fogalmisággal együtt, de azon felül sajátos „varázslatukat” is érvényesítik. Kosztolányi szavaival: „A szó külső idoma egy hang, megütünk egy billentyűt, s az zeng, de vele együtt zeng a roppant hangszekrény is... s minden, amit csak sejtünk is, homályosan.” A szó asszociációkeltő erejét a költő művészi tervszerűséggel érvényesíti, gondoljunk a legszebb példára: Vörösmarty *rendületlenül* szavára a Szózatban.

Tudjuk, hogy hangrendszerünk eloszlása statisztikailag megegyezik a franciával. S hogy a hangok játékával mennyire el tud bűvölni Petőfi, amikor leírja ezt a sort: „Elhull a virág, eliramlik az élet.” Weöres Sándor gyermekversei is megejtene hangjátékukkal. S idézhetnénk példát arra is, hogyan emeli a népdalszöveget a szépség magasságába a dallama által, figyelmeztetésül „második”, zenei anyanyelvünk értékeire.

Tiszta forrásokból feltöltődő nyelvi tudatra van szüksége minden magyartanárnak. Az ilyesfajta szemlélet segíti megszüntetni azokat a sokszor hangoztatott panaszokat, amelyek az iskolát elmarasztalják. A nyelvi tudat érvényesítése és a módszer felfrissítése együtt ígér védelmet és egyben jó lelkiismeretet a nevelőnek.

Szende Aladár

„Magas szintű mély gondolatok”

– BÖLCSESZKARI FELVÉTELIZŐK TESZTJEIBEN

„Petőfire jellemző a csapongás, a magas szintű mély gondolatok és a földi egyszerűség között” – állapítja meg egy felvételiző logikátlan, képzavargyánus mondatában. 1988-ban több mint hétszázan írták meg a budapesti bölcsészeti karon a magyar nyelvi és irodalmi tesztet. Valószínűleg nem csak a teszt nehézsége okozta azonban, hogy a maximális pontszámot senkinek sem sikerült elérnie, és magas pontszámot is csak kevesen kaptak. A „javítóbrigád” főleg a verselemzésekből és a nyelvtani tesztek-ből mazsolázta ki az alábbiakat, amelyek részben a felvételizők egyéni tudását, részben pedig a középiskolai magyar oktatás milyenségét is példázzák.

Régi gond, hogy a verselemzés során a felvételizők megpróbálják a megadott verset prózába önteni. Az ilyen kísérletek általában suta és rendkívül bugyuta mondatokhoz vezetnek; hiszen éppen attól vers a vers, hogy nem próza. Legutóbb Petőfi Sándor *A csillagos ég* című verse volt terítéken. Idézek néhány „elemző” mondatot: „A költő nyugalmi állapotban hever, ekkor jön elő a mű fő kérdése”, „A valószínűleg kékszemű szőkehajú kedvesnek a versben csak

körvonala rajzolódik ki, főleg a költő áradó szenvedélye nyomán”, „A versnek két szereplője van: a test és a lélek, amelyek párbeszédet folytatnak egymással”, „Boldogságában kitörne testi korlátaiból a költő”, „A harmadik strófájában saját lelkéhez fordul Petőfi és szárnyalásra szólítja fel”, „Lelke máris továbbroppul a transzcendens világba, de teste marad és várja érkezését”. Nem maradhatnak el az ilyen értelmezésekben a totális közhelyek sem. Pl.: „Ez a költemény Petőfi lírájának remek eredménye.”

Az egyetemi felvételi tesztekben évről évre föltűnnek „új” nyelvtani kategóriák. Az idej „termésből”: jelzői és határozói állítmány, birtokhatározó. Elhallás eredményeképpen jöhetett talán létre a figura etimológiából a fonetika etimologika. A három pontot valaki intellektuális írásjelnek nevezte, a vesszők versbeli funkciójáról más így ír: „A rengeteg vessző a versszak gyorsítását szolgálja, a mindenségben rejtőző rengeteg dolog iránti érdeklődést, a szomjas vágyat a tudásra és a világ befogadására.”

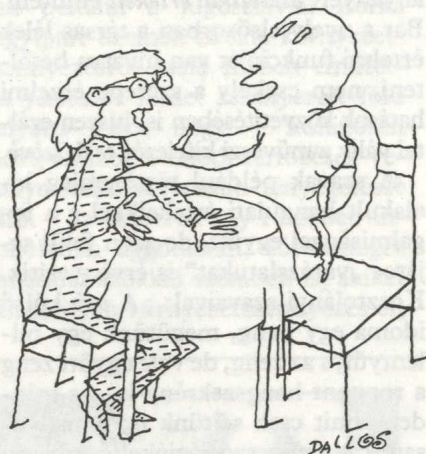
Azt gondolhatnók, hogy a középiskolásokat, a felnőttek világát oly sok

mindenben tagadó ifjúságot még kevésbé érintették meg a bürokratikus stílus vadhajtásai. Sajnos nem! Mintha egy-egy mismásoló, felelősségtől menekvő hivatalnok szólna egyes dolgozatokból. 1988-ban először kellett a nyelvtani tesztben önálló fogalmazást – rövid cikket – írni a felvételizőknek. A téma egy tanulmányi kirándulás megörökítése volt. Néhány kirívó mondat: „A társaság fegyelmезetten és szórakozottan töltötte idejét, amiért dicséretben részesült”, „Nagyon tetszett a város, mert minden szép hely szépen, szervezetten tárlt elénk”, „Érdemes volt ilyen álmény érdekében lejárunk a lábunkat”, „A vonaton való utazás nem mindig tette kellőképpen megszervezhetővé a programokat”, „A dolog szórakozási oldala szerencsésen megoldódott”, „Az ebéd nem volt biztosítva”.

Az egyik nyelvhelyességi feladatban a következő mondatot kellett egyértelműbbé tenni: A kiállításra megérkezett Eötvös Loránd, a nagy fizikus valamennyi műszere. A sokféle helyes megoldás közül az egyik: A kiállításra megérkezett Eötvös Lorándnak, a nagy fizikusnak valamennyi műszere. Valószínűleg a

mondat félreértéséből fakadhatott, hogy ezt a viszonylag egyszerű feladatot az Eötvös Loránd Tudományegyetemre felvételizők jó része nem tudta megoldani. Néhány „javított”, pontosabban továbbrontott válasz a tesztekben: „A kiállításra megérkezett Eötvös Loránd, a nagy fizikus és egykori műszere”, „A kiállításra megjelent Eötvös Loránd és a fizikus”, „A kiállításra, amelyen Eötvös Loránd valamennyi műszere itt van, megérkezett a nagy fizikus”.

Egy magyar nyelvi és irodalmi tesztben a legelkeserítőbbek a helyesírási hibák, de ezek szemlészésétől most eltekintek. Mellettük inkább csak mulatságos hibának számítanak a félreértések, elírások, téves kapcsolások. Így lehetett *A halál kilovagolt Perzsiából* szerzője Hajnóczy helyett az egyetem alapítója, Pázmány Péter, Mona Lisa Michelangelo festménye, Szendrey Júlia „a feleségek felesége asszonya”, Vörösmarty Szép Ilonká-

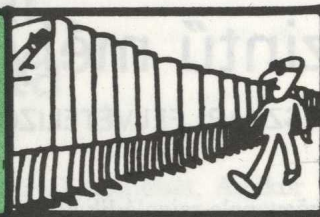
A TEST ÉS A LÉLEK
PÁRBESZÉDET FOLYTAT
EGYMÁSSAL

jának alapja az Árgirus királyfi, Németh László a Gyáva szerzője, Csehov „korunk egyik legnagyobb drámaírója”, Móricz egyik jellegzetes műfaja a ballada (úgy mint V. László, Ágnes asszony stb.), halálának éve pedig 1982. Frazológiai kapcsolatok alakultak át a felvételizők tolla nyomán. Így keletkezett az „Égiekkel játszó földi tünemény”, és az új közmondás: „Az okoskodás halála a tett”.

E hibagyűjtemény természetesen nem teljes. Célja kettős: a megmosolyogtatás és a megdöbbenés. Hiszen ezeket a hibákat nem éretlen diákok, hanem középiskolát végzett és a legmagasabb fokú oktatási intézménybe készülőket vétették: Jó lenne tudni, hogy akik ilyen felkészültséggel „próba-szerencse” alapon célozzák meg az egyetemet, vajon hová kerülnek, hogyan állnak helyt más posztokon.

Balázs Géza

SZEMLE

Nyelvi műsorok a televízióban

Minden nap beszél hozzánk a televízió. Kommunikáció ez is, csak éppen annak különleges, egyedi megvalósulása. A két beszédpartner közé beiktatódik még egy közeg, egy eszköz, a médium, amely közel is hozza, ugyanakkor el is választja egymástól a beszélőt és a hallgatót. Noha a visszajelzés lehetőségei a hallgató, a néző részéről korlátozottak, mégis megvannak; az élményeket – a nyelveket is – újra és újra elraktározza meg előhívja mindennapi kommunikációja során.

A televíziós nyelv jóval összetettebb, mint a hétköznapi nyelvhasználat bármelyik rétege, hiszen a képek, a „láthatás”-sal járó élmények megsokszorozzák lehetőségeit, hatása ezért rendkívül szuggesztív. Mai életünkben ez a kommunikációs forma alakítja talán legerőteljesebben a köznyelvet, formálja az általános anyanyelvismertetet.

A nyelv egészét érinti tehát a televíziózás, s mikor a televízió a nyelvvel foglalkozik, ez csupán egy szűk, szinte csak másodlagos lehetősége az anyanyelvi kultúra ápolásában. Mégis fontosnak tartjuk, hogy időről időre legyenek a képernyőn magával a közlés eszközével, a nyelvvel, különösen a beszélt nyelvvel kapcsolatos híradások, beszélgetések. S bár a televízió jelenlegi nyelvapoló, nyelv-művelő műsorai meg sem közelítik a lehetséges határokat, mégis nagyon fontosak, mert új lehetőségeit, új csatornáit nyitják meg az anyanyelv tudatosításának s az ezzel kapcsolatos ismeretterjesztésnek.

*

A mindennapos nyelv-művelés anyagát és módszereit ülteti át egy új közegbe Grétsy László és Vágó István műsora, az Álljunk meg egy szó-

ra! A mindennapi nyelvhasználat, az életből elkapott kommunikációs szituációk tudatosítása: tanítás és szolgálat, olyan közügy, amelynek intenzív és közérthető gyakorlása ebben az új formában, reméljük, idővel megérleli gyümölcsseit, s hozzájárul ahhoz, hogy a szép magyar beszéd, a tudatosan igényes anyanyelvismertet is mindinkább közügynek számítson.

Mint ahogy közös ügyünk a magyar nyelv életét, változásait és helyzetét horizontálisan és vertikálisan, azaz földrajzi és társadalmi kiterjedésében és mélységében bemutató néhány újabb televíziós műsor. Földrajzi tekintetben például Burgenlandot és Kárpátalját járták be az utóbbi időben a televízió kamerái. Mind a kettő, de különösen az utóbb említett olyan terület, amelynek magyar anyanyelvű rétegeiről keveset hallottunk az elmúlt évtizedekben. Ezért talán nem haszontalan, ha a háromrészes dokumentumfilm alapján egy-két adatot itt is megemlítünk. Betekinthettünk a mintegy kétszáz ezernyi magyarság mindennapjaiba, a hivatalosan Kárpáton Túli Területnek nevezett magyar lakta vidék kulturális, irodalmi, zenei és nyelvi életébe. El látogatott a kamera a beregszászi magyar nyelvű gimnáziumba, az ungvári egyetem magyar tanszékére, amelynek nappali és levelező tagozatán, a magyar szakon 130 hallgató készül a terület 100 magyar nyelvű

iskolájába. Idős emberek szólaltak meg szép, eleven stílusban; fiatalok nyilatkoztak felelősségteljesen; neves költők, írók (Fábián László, Dupka György, Sütő Kálmán) vallottak a történelmi hagyományokról, Bartók gyűjtéseiről s a tiszaháti Móricz Zsigmond tájban és szívekben élő emlékéiről.

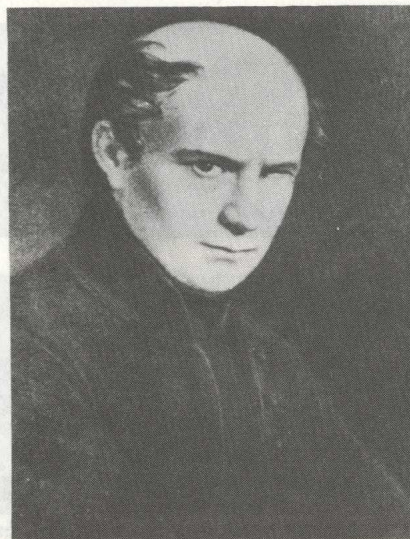
A vertikális irányú, vagyis mélységi vizsgálatot nyelvjárásaink mai helyzetével foglalkozó műsorok jelentették, a Nyelv világa utóbbi adásaiban. Bennük néhány olyan gondolat is elhangzott, amely megtermékenyítő lehet nyelvi kultúránk fejlődése és jövője szempontjából.

Elsősorban ilyennek tartjuk a belső kétnyelvűség gondolatát, a köznyelvnek és a nyelvjárásnak – e két tudatosítottan különböző nyelvi változatnak – egymásmellettségét, vagyis azt, hogy a tájnyelv ismerete embert gazdagító érték, s hogy azok, akik beszélnek még valamilyen tájnyelvi

változatot, azt a nemzet közös kultúrkincseként őrizték és ápolják. A hagyományörzésnek, amelynek fontosságát a mai nemzetközi helyzetben különösen érezzük, egyik legjelentősebb területe lehetne a belső kétnyelvűség tudatos ápolása, hiszen a nálunk nagyobb európai nemzetek is hasonlóképpen cselekednek. Újság- és könyvkiadásunk előtt is nyílhatnának új utak, új lehetőségek nyelvünk felfrissítésére, fordulatainak, képanyagának többszínűvé tételére. Példaként szolgálhatna mindez a nyelvi tolerancia szélesebb körű alkalmazásában, nemcsak a belső, hanem a kisebbségi kétnyelvűség állapotában élők számára is, megerősítve őket a magyar néphez tartozás érzésében.

Televízióról lévén szó, fejezzük be mostani szemlénket azzal, hogy a regionális tévémsorok és tévéstudiók különösen nagy hatóerejű központjává válhatnának a tájnyelvi, regionális kultúrák ápolásának.

H. N. E.

SZÁZÖTVEN ÉVE HALT MEG
 KÖLCSEY FERENC

„Meleg szeretettel függj a hon nyelvén!
 mert haza, nemzet és nyelv három egymástól válhatatlan dolog,
 s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog.” (Parainesis)

Nemzetközi nyelvészkongresszus

Ötévenként gyűlnek egybe tudományos eszmecserére a magyar nyelv kutatói, oktatói. Debrecen, Szeged, Nyíregyháza Szombathely után most Budapest adott otthont a négynapos ülásszaknak (aug. 27–30), amelynek 232 résztvevője volt, s amelyen másfélszáz előadás hangzott el négy szekcióra bontva.

A nemzetközi kongresszusok fontos állomásai nyelvtudományunk fejlődésének, mert a számvetés, a megmértetés jó alkalmi. Korábban a magyar nyelv története, jelentéstana és stilsztikája, grammatikája, valamint rétegződése került a tanácskozások fókuszába (az előadások a hasonló című kötetekben olvashatók), a mostaninak, 1966 óta az ötödiknek pedig a magyar nyelvtudomány története volt a témája.

A nyelvtan, a fonetika, a mondattan, az alaktan múltja és jelene; a nyelvművelés, a helyesírás, a nyelvjáráskutatás története ugyanúgy része volt az eszmecserének, mint az egyes iskolák, személyiségek méltatása. Jean Perrot, francia nyelvész előadása például bemutatta, hogy külföldi szakkörökben mindig is érdekklődtek nyelvünk iránt, hiszen a magyar, ez az indoeurópai környezetben élő, gazdag irodalmú és kultúrájú, ám társtalan s az ismert nyelvektől gyökeresen elütő jellegű nyelv szinte kínálozik összehasonlító vizsgálataokra. (Hogy lett a világnak magyarságismerete, ebben éppen egy francia professzornak, Aurélien Sauvageot-nak van

nagy szerepe.) Ezt a most is élő érdeklődést bizonyították a Nyugatról érkező tudósok; a környező országokból jöttek beszámolóik pedig azt igazolták, hogy otthonukban – a Muravidéken, a Vajdaságban, a Kárpátalján vagy a Felvidéken – a magyarság anyanyelvi művelődésének jó lehetőségei és szép eredményei vannak.

A magyar nyelvtudomány fő erővonatai, eszmei és metodikai áramlatai a plenáris üléseken (Benkő Loránd és Herman József előadásában), valamint az átfogó témákat választó beszámolók nyomán rajzolódott ki. A budapesti iskola néven emlegetett nyelvész kör sok évtizedet és sok különböző egyéniséget fogott össze, nagyjából a két világháború között s az az utáni időben. Simonyi, Gombocz, Bárczi egyfelől; Melich, Mészöly, Pais másfelől (hogy csak néhány nevet említsünk) nem szemben állnak a mai értékelésben, hanem kiegészítik egymást; a szintézisek és a részlettanulmányok együtt fémjelzik a Debrecenben, Szegeden, Kolozsvárott és a fővárosban működő „budapesti” magyar iskolát. A német nyelvészet emlíni nevelkedett nyelvtudományunk e korszakban állt végleg a maga lábára. Az igazi úttörő, a mindig újra figyelő nagy egyéniség Gombocz Zoltán volt, méltán lett a kongresszus „hőse”. Ő volt az, aki befogadta a kor újító eszméit, H. Paul, Saussure, Wundt tanításait, s új szemléletű magyar nyelvtant és jelentéstant alkotott. Kisugárzása áthatotta a társtudományo-

kat is, némely eszmevillanása alapjául szolgált például a nyelvi neveléssel is foglalkozó Karácsony Sándor társaslélektani pedagógiai rendszerének.

Nyelvtudományunk megújulásra képes csatornái a háborús években hosszabb időre elzáródtak. Bár nagy munkák indultak meg az ötvenes években, a megújulás, a tudományos nyitás valós időszaka csak a hatvanas években következett be, az általánosabb társadalmi nyitás előképeként.

(h. n. e.)

Éber szemmel, füllel

ápolásához ezek is jelentősen hozzájárulnak. Az igazi jövedéket a kétoldalú

személyes kapcsolatok
elmélyedése

jelentí megítélésem szerint. Sokan találkozhattak e hét folyamán: kezdve a miniszterekkel, az államtitkárokkal, más fontos hivatalnokokkal, de folytatva szinte minden téren.

Az igazi hozadék-ot!

(Magyar Nemzet, 1988. ápr. 12.)
Az adatokat beküldte: **Simon Zoárd**
Tabajd

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

Címek megszólítással, vesszővel

A szép szó hivatott őreit, a költőket és írókat gyakorta állítjuk példának a diákok elé. Sikeres vagy eleve örökbecsű alkotásaikból megtanulhatják, hogyan kell igényesen, kifejezően és szépen fogalmazni. De – amire talán kevesebben gondolnak – az íróember a helyesírásunkat is csiszolhatja, vagy legalábbis befolyásolhatja.

„Eljössz este a moziba *Pista*?”; „*Öcsi* add ide a matekot!” – ilyen óra alatti galacsinüzeneteket csíp el a tanár. Büntessen? Inkább szóvá teszi mint feltétlen javításra szoruló helyesírási vétséget. A *Pista* meg az *Öcsi* szervesen nem tartozik ugyan a mondat szerkezetéhez, de mondat. (A latin nyelvtan ezt az esetet vocativusnak nevezi; magyar grammatikánk nemigen él ezzel a szakszóval.) Mindkét példánk tehát tulajdonképpen két tagból áll, összetett mondat (jóllehet se nem alá-, se nem mellérendelő típusú). Ez pedig már helyesírási megfontolnivalót is fölvet. Lényegét a 11. kiadású helyesírási szabályzat 254. pontja így fogalmazza meg: „A mondat elején vagy végén álló megszólítást vesszővel választjuk el a mondat többi részétől: *Gyerekek*, nézzétek csak! Nagyon vár-talak már, *édes fiam*. Stb.”

Hogyan hívhatjuk segítségül a költőket, írókat a megszólításoknak kijáró vessző alkalmazásának elsajátításához? Avantgárd költők merőben központozás nélküli sorait citálva aligha! Regény- vagy novellaszövegekben bűvárkodva legfeljebb alkalmi javulásra számíthatunk egy-egy vesszőzéses megszólítást figyelembe ajánlva. Marad tehát a legtakarékosabb és leghatékonyabb lehetőség: a művek címeinek a megfigyeltetése. A címek nyomda-technikájukkal is segíthetnek, hiszen sokszor az átlagosnál jóval nagyobb betűkkel, sőt különféle színmegoldással vannak nyomtatva, s ezáltal hozzájárulhatnak a maradandó bevésődéshez.

Az itt következő helyes írásmódú, a megszólításokat vesszővel elkülönítő példákat az utóbbi mintegy két évtized címeiből állítottam össze (a bibliográfiák és a recenziók velük kapcsolatos utalásait is ellenőrizve). Anyagomat a műfajok, műfajcsoportok szerinti tagolásban mutatom be.

A legnagyobb számú csoport az epikus prózai munkáké (a szerzők nevének ábe-

cérendje szerint haladva): Abody Béla: Jó utat, fiatalok! – Balázs Attila: Világ, én ma felébredtem! – Bernáth Zsigmond: Hogy él, Jansen úr? – Bicskei Gábor: Ott a helyed, Joe! – Bilicsi Tivadar: „Hol vagytok, ti régi játszótársak...?” – Erdődy János: „Jó éjt, királyfi...” – Fülöp Miklós: Mi újság, kicsi Péntek? – Granasztói György: Mozgás, rákok! – Király László: Fény hull arcodra, édesem – Nagy Károly: Hej, Balkán! – Nemeskürty István: „Kik érted haltak, szent Világ-szabadság!” – Örzök, vigyázzatok! Katonairodalom 1945–1985 – Sándor Iván: Quo vadis, Thalia? – Sediánszky János: Jó reggelt, Európa! – Szabó Lajos: Motor, kinek pörögsz? – Tandori Dezső (Nat Roid): Azt te csak hiszed, bébi! – Turi Gábor: Jó étvágyat, Kaja Pali – Végh Antal: Terülj, asztalkám.

Ami a lírát illeti, csakis verseskötetek címére szorítkozhatom; témánkba vágó verscím-példákra a már említett és egyre divatozó avantgárd eljárás, vagyis a központozás más terén is való mellőzése miatt sem utalhatunk megnyugtatóan. Íme tehát: Fodor József: Tarts még, ragyogás – Géher István: Mi van, Catullus? – Hunyadi István: Te kiált, téltemető – Kalász Márton: Ne dűts ki, szél – Major-Zala Lajos: Támadj föl, Édes! – Salamon László: Ember, hol vagy? – Szécsi Margit: Mit viszel, folyó – Tűz Tamás: És most mi lesz, kariatida?

Néhány színmű címével is gyarapíthatjuk a listát: Görgey Gábor: Komámaszszony, hol a stukker? – Hubai Miklós: Te Imre, itt valami ketyeg – Szabó Magda: Kiált, város! – Filmcímekkel (pl. Isten hozta, őrnagy úr) már nem bővítem az eddigi listát.

„Így volt, kortársaim!” – summázhatnánk stílszerűen, ide is alkalmazva Gábor Andor kitűnő munkájának címét: az írók is kiteszik a megszólításoknak kijáró vesszőt – általában!

A megszorító határozószó azért nem maradhat el a mondat végéről, mert akad néhány olyan régebbi és mai cím, amelyben, jóllehet megszólítást tartalmaz, mégsem találunk vesszőt. „Tanár úr kérem!” Ki ne ismerné e közkedvelt ifjúsági művet? A vesszőtlenséget mégsem kifogásoljuk! A mindenkor diák ugyanis igencsak

egybeejtve mondja: „tanárúrkérem”, sőt „tankém”. Így „ellihege” nem tartjuk számon, mi benne a megszólítás, mi nem. Karinthy Frigyes tudatosan és stílusosan, helyesen járt el: éppen ezt a diákos ejtés-módot tudta tükrözni a vesszőtlen címmel. A filológiai hagyomány is ezt a formát szentesítette, miként ez a szintén vesszőtlen „Talpra magyar”, a „Fel, fel vitézek” esetében is történt.

Igen, a hagyomány... De hol a hagyománytiszttelet határa? Déry Tibor már nem válaszolhat arra, hogy 1940-es Llewellyn-fordításának címében miért nincs vessző: „Hová lettél drága völgyünk?”; ő akarta-e így, vagy csak a nyomdász volt hanyag? Van azonban néhány ma is élő kiváló írónk, költőnk, akiktől – a legnagyobb tisztelettel – megkérdezhettük, szándékosan hagyták-e el a vesszőt művük címéből. Örülnek, ha lapunkban megszólalna néhány mondat erejéig Somogyi Tóth Sándor, a „Proféta voltál szívem”, illetve Rónay László, a „Hajrá Fel-hegy!” címadója. Vajon egy újabb kiadás „megvesszőzését” elfogadnák-e? Utoljára hagytam Fejes Endrét. Mielőtt neki is föltenném a kérdést, Hernádi Sándor nyelvészünket idézem: „A többszörös összetételek tagmondatai sokszor kisebb-nagyobb tömbökbe tömörülnek a bennük foglalt gondolatok, illetve az őket összefűző nyelvtani kapcsolatok alapján. Kíváncos, hogy a központozással ne csak a tagmondatokat, hanem e tömböket is elhatároljuk.” Hozzájárulna-e Fejes Endre, hogy jeles művében az egyetlen vesszőnél jóval több írásjel legyen: Jó estét, nyár; jó estét, szerelem! – vagy marad a hagyomány: „Jó estét nyár, jó estét szerelem”.

Holczer József

SZÓCSÉPLÉS

ÉDES ANYANYELVÜNK 15

5. Ha a kis szerencsém szókapcsolat ellentéte a Nagybajom helységnév, akkor melyik falunév a fordítottja ennek: tél vesz?

6. Ahogy az Olcsva falunév egyetlen betűnek az elébe tevésével egy más helységnévvé alakítható: Tolcsva; úgy az Adácsból is egy más helységnév lesz. Melyik?

7. Ahogy Telki falu nevéből kirakható egy másik helységnév, a Litke, Szilváséból pedig a Vizslás, úgy a Nábrád falunév betűiből is összehozhatunk egy másik helységnévet. Melyik az?

8. Ahogy a Perőcsény helységnévben benne rejtőzik az Őcsény is, a Komádi névben pedig a Mád, úgy a Karakó falunévben is ott lappang intarziászerűen egy másik helységnév. Melyik?

9. Ahogy a Lak és az Ócsa helységnév összeolvasva ugyancsak egy helységnévet ad: Lakócsa, úgy a Lad falunév elé is tehetünk egy másik létező falunévet úgy, hogy a kettő együtt ismét egy helységnévet tegyen ki. Melyik falunév szükséges tehát a Lad elé?

10. Ahogy az alkony főnév elé és mögé tett egy-egy betűvel felidézhetjük a Palkonya helységnévet, úgy az omlós melléknévből is létrehozhatjuk egy helységnévünket hasonló módon. Melyik ez a falunév?

IV. Álruhás regénycímek. Rejtvényünkben Jókai Mór tíz regényének címét öltöztettük álruhába, azaz alkottunk az egyes címek betűiből újabb értelmes – akár másik címnek is tekinthető – szókapcsolatot a következő módon: A) Az eredeti címből elhagytunk ugyan betűket, de a cím minden szavából – még a névelőkből, kötőszókból is – átmertettünk legalább egy betűt az újba; B) A betűk eredeti sorrendjét sehol sem cseréltük fel; C) A magánhangzók hosszúságán vagy rövidségén nem változtattunk; D) A kétjegyű mássalhangzók jegyeit szükség esetén szétválasztottuk; E) Az álcímek szóhatárai nem feltétlenül esnek egybe az eredetiekkel. Példaképpen bemutatjuk, hogy milyen álcímeket viselhet Mikszáth Kálmán regénycíme, a SZENT PÉTER ESERNYŐJE:

..E.. PÉ... ..SE.N.ŐJE (Epés e nője)
...T ..ÉT.. E...N.Ő.. (Tét e nő)
S.E.T ..ÉT.. ..ER..Ő.. (Setét erő) stb.

Ezek után tessék kitalálni – címenként 2 pontért –, mely Jókai regénycímekre gondoltunk!

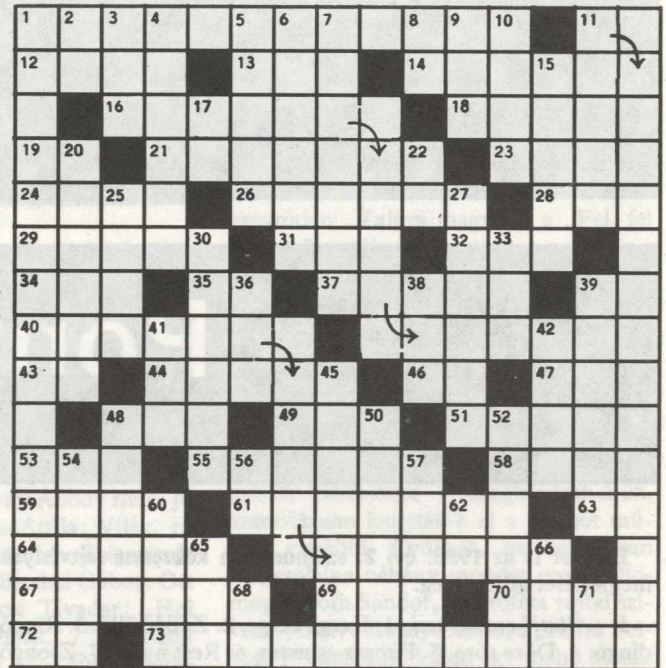
1. RÉGÓTA ÍR:
2. SERE MIND APAD:
3. E MAG RÁ:
4. ÁRPÁT OLT:
5. ÉN ADOK:
6. ALÉL-E MÁR?
7. AZ NYER:
8. A TÖLGY:
9. A BÁB:
10. REMEGÜNK:

V. Füst Milán a nyelvről. Száz éve, 1888. július 17-én született Kossuth-díjas írónk, költőnk, Füst Milán. Keresztrejtvényünk vízszintes 1., 11., 40. és 16. sorában az ő intelmét idézzük. Ezt kell beküldeni. (Megfejtése 25 pont.)

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 88 pont. A sorsolásban azok vehetnek részt, akik megfejtésükkel legalább 80 pontot szereztek. A rejtvények megoldását 1989. február 15-ig kell beküldeni címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, Budapest 1906, Pf. 62.

Minden kedves megfejtőnek jó időtöltést, sikeres fejtörést kívánunk a közölt feladványok szerzői:

Felde Györgyi (IV.)
Grétsy László (II.)
Láng Miklós (III.)
Lázár Lajos (I.)
Schmidt János (V.)

INTELEM

VÍZSZINTES:

1. Füst Milán szavainak kezdete (zárt betűk: L, Y). 11. Az *intelem* folytatása (zárt betűk: E, Y, V). 12. Táncdalénekes (Péter). 13. Mindannyian fejben tartjuk! 14. Angol férfiak megszólítása kezdődik így. 16. Füst Milán *intelmének* negyedik, befejező része (zárt betűk: G, V). 18. Zenekart elhallgattat. 19. Helyrag. 21. Gabonaféle, ismertebb nevén: hajdina. 23. Ismert külföldi cipőmárka. 24. ... tüze; fényjelenség hajóárbocok hegyén. 26. Mitológiai alak, a tenger istenének és a föld istennőjének a fia. 28. ... Nazim Hikmet; jeles török költő volt. 29. Sokszínű. 31. DYL. 32. ... mays; a kukorica rendszertani neve. 34. Tápkeverék! 35. A kurcsatóvium vegyjele. 37. Növényrendszertani fogalom; subgenus. 39. Vidéki bácsi! 40. Az *intő* szavak harmadik része (zárt betűk: R, Z). 43. Nevet a végén! 44. Jegyzetelget. 46. Kiejtett mássalhangzó. 47. Az NDK hírügynöksége. 48. A Dalmát-szigetek egyike. 49. Divat, szótárakban használt rövidítéssel. 51. Az indiai angol hadseregben szolgáló benszülött katona. 53. Szabolcs-Szatmár megyei község. 55. Futva menekülés. 58. Ide-oda az ajtón keresztül. 59. Rézfúvós hangszer. 61. Dörzspapírral dolgozik. 63. Kutyaház. 64. Héber eredetű női név. 67. Kalap is, rétes is van „ilyen”. 69. ... plus ultra. 70. Furfangos székel. 72. Egérhang szinonimája! 73. Fiúk gyakran kapják karácsonyi ajándékba.

FÜGGŐLEGES:

1. Zenés darab első előadása. 2. ... Si Minh; vietnami politikus volt. 3. Jövendőmondó. 4. Időmérőt tartanak benne. 5. Mentőládából nem hiányozhat. 6. Nagy...; keserűvízforrás helye a Kisalföld szélén. 7. Jól jön áramszünetkor. 8. De. 9. Szovjet teherautómárka. 10. Zakó része. 11. Fűszeres illatú növény. 15. Pápai hármaskorona. 17. Hazafele! 20. Megszervezve létrehoz. 22. Értékes vegyjel! 25. Válogatott tekézőnk (László). 27. Nyomdai eljárás. 30. Bármely személy. 33. Az itteni. 36. Veszprém megyei község. 38. Sokaság. 39. Labdát a gyűrűbe juttató. 41. Kamionjelzés. 42. Huszonnégy órai. 45. Ritka női név. 48. Iráni eredetű lovas nép tagja. 50. Textilanyag. 52. Pásztori tárgyú költemény. 54. Nagyfokú jártasság. 56. Vége a táncnak! 57. Falu a Rábaközben. 60. Naumov rendezőtársa (Alekszandr). 62. Ady egyik álneve volt. 65. Török férfinév. 66. Romániai magyar építész (Károly, 1883–1977). 68. Szovjet repülőgéptípus. 71. Bánat.

A durvaság előszobája

Világszerte terjedőben a durvaság, és számos országban már a társadalmi-politikai erőszak is ott halad a nyomában. Nemegyszer a társadalmi berendezkedéstől függetlenül is. A krónikások majd elmondhatják, hogy a hetvenes és a nyolcvanas évtizedre sok helyütt az erőszak nyomta rá a bélyegét. Nálunk a durvaság főleg a viselkedési normák fellazulásában, majd elmosódásában, következésképpen a magatartási kultúra aláhanyatlásában figyelhető meg, vagyis mindenekelőtt az erkölcsi szférában.

A széltében-hosszában elharapódzó durvaság nem oka, hanem következménye a jelenségnek. „Hogy? tamada? hogy? nő? ki toldja? ki kezdi?” – vagyis keletkezéséről és elterjedéséről *Tolcsvai Nagy Gábor* írt figyelemre méltó tanulmányt. (Megtalálható az 1985-ös kiadású *Nyelvi divatok* című könyvben.) Dolgozatában sorra veszi azokat a társadalmi tényezőket, amelyek nagymértékben hozzájárulnak a nyelvi durvaság buja tenyésztéhez. Elemzése minden ízében helytálló, legfeljebb egyik-másik megállapítása egészíthető ki új adalékokkal, megfigyelésekkel. Például a rádió, a televízió és az írott sajtó szerepéről, hatásáról szóló részekben.

A tömegkommunikációs eszközöknek, fórumoknak nemcsak a szerepük óriási, hanem a felelősségük is. Milliók műveltségét gyarapíthatják, esztétikai érzékét fejleszthetik, nyelvi ízlését pallérozhatják. Sajnos, sok rádió- és tévériporter, újságíró kolléga nem áll feladata magaslatán. Azokra gondolok, akiknek a közlésmódjára a nyelvi igénytelenség jellemző, amely tudvalevőleg a nyelvi durvasággal egy fedél alatt él, annak az előszobája.

Bekapcsolja az ember a televíziót, és gyakran megüti a fülét a vulgáris szóhasználat. A híradó munkatársa például azt kérdezi a borexport nehézségei miatt panaszkodó szakembertől: „És miért nem *piszkálják* a külkereskedelmi partnereket ez ügyben?” A *piszkál* igének az értelmező kéziszótárban rögzített négy jelentése közül egyik sem illik bele ebbe a szöveggörnyezetbe, mivel a *piszkál* szónak jobbára bizalmasodó-rosszszalló jelentésárnyalata van. Jobb lett volna, ha az újságíró így fogalmaz: „És miért nem *kérnek segítséget* a külkereskedelmi partnerektől?”

„Hátha lesz egy néző, aki *eszeveszetten* jelentkezik.” Ez a mondat is a televízióban hangzott el. Egy játékos vetélkedő riportere bizakodott ily módon, hogy a nézők közül valaki majd csak bekapcsolódik a feladat megoldásába. Úgy látszik, szerinte az *eszeveszetten* ragos melléknév egyenértékű szinonimája a *sietve*, *gyorsan*, *hamar*, *tüstént* határozószónak. Pedig nem az, és ha ezt a nyelv árnyalataiban kevésbé jártas néző nem tudja, nem érzi, akkor könnyen, gondolkodás nélkül utánozza a televízió munkatársát. Bizzunk benne, hogy nem *eszeveszetten*.

A mi újságírónk nem volt formában ezen a napon, mert néhány perc múlva nagy otrombasággal tetézte meg az iménti rossz szóhasználatot. Megkérte ugyanis az egyik hölgyet – aki a felhívásra sietett be a stúdióba –, hogy mutakozzék be a nézőknek. Ez megtörtént, és a szegény vendég elmondta azt is, hogy nem egyedül érkezett, mert elkísérte a barátnője is. Ekkor a riporter így jópofáskodott: „Hát igen, ha ló nincs, számár is kincs.” Pedig ez sértés volt a javából, ha akaratlanul is. Tőle való a következő kiszólás is, egy későbbi Hírháttér című adásból: „Látom, P. A. jegyzetel *vadul*.” (Rádásul a megnevezett személy nem is sietve írt, hanem a kép tanúsága szerint csupán komótosan jegyzetelgetett.)

Ezek már-már *disznóságok*, mondaná egyik-másik riporterünk. Újabban többen is kedvelik ezt az átvitt értelemben használt főnevet, már-már olyan mértékben, hogy afféle mindenese szó a szótárunkban. Íme, egy rádiós kolléga így beszél: „Tudom, nagy *disznóság* ennél a részletnél a műsort megszakítani.” A következő mondat pedig egy tévés fiatalember önbírálatá: „Nagy *disznóság*, ahogy a kérdést feltettük.” Valójában egyik esetben sem történt *disznóság*, vagyis fölháborító dolog, ha csak az nem – az ő stílusukban szólva –, hogy ilyesmi diplomás újságírók szájából elhangozhat.

„Az újpestiek most *röhöghetnek* a markukba.” A Vasárnapi Hírek munkatársa az Újpesti Dózsa labdarúgóira gondolt a múlt év őszén, amikor a vetélytársak az egyik fordulóban mindannyian vereséget szenvedtek, így a Dózsa biztosan őrizhette

előkelő helyét. Remélem, az újpesti fiúk igényesebbek az újságírónál, és csupán örültek mások balszerencséjének, nem *röhögtek*, legfeljebb *a markukba nevettek*. Persze ma már a televízióban is *röhögnek* némelyek. Egy neves színész nő a legutóbbi szilveszteri műsorban így intette le férjét: „Ne *röhögj*, Lajos!” Pedig akkor csak halkán nevetett az illető, de hát mostanában nevetni vagy röhögni sokaknak egyremegy.

„Bálint, megteszel egy *őrült* barátságot?” Ez a kifancimitott mondat is szilveszteri termék a tévéből, és a vonzat felrúgásán kívül hibás, igénytelen szóhasználat is jellemzi. *Beleőrül az ember* – tartja a pesti szólás –, ha tovább folytatódnak a példák. Abbahagyom hát a felsorolást. Abban a reményben, hátha elgondolkodik majd egyik-másik újságíró kolléga is az elmondottakon.

P. Kovács Imre

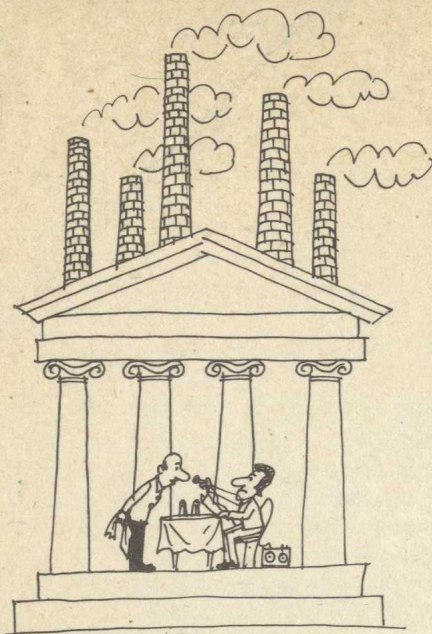
Éber szemmel, füllel

ÉDESSÉG NEM LEHETNE?

Kedves Szerkesztőség!

Nagyon szeretem olvasni a *Ha-*hotát. Ez a könyvecske vicceket, képregényeket és különböző olvasmányokat tartalmaz. Néha megjelenik benne egy-egy reklám is. Mivel ez a kiadvány gyerekeknek szól, különösen szemet szúrt a mellékelt reklámszöveg. Szerintem két okból sem helyes a *dessert* írásmód: 1. A *dessert* francia szó, magyarul így írjuk helyesen: *desszert*; 2. gyerekeknek szóló reklámban miért használnak idegen szavakat? Magyarul biztosan jobban megérténénk, mit is akarnak reklámozni.

Tarnavölgyi Zoltán
tanuló
Nyíregyháza

TÉVÉRIPORT:
– Mi nem mint múzeum
üzemelünk, hanem mint
vendéglátóipari egység!

Éber szemmel, füllel
EGY IS MEGÁRT, HA
FŐLÖSLEGES!

Néhány óra családlház-építők között

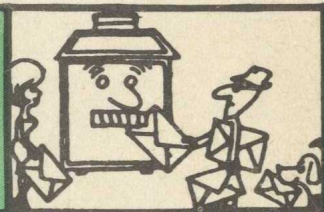
Azért feláll a ház...

(Dunántúli Napló, 1988. jan. 18.)
Beküldte: Kovács Jánosné
7633 Pécs, Hajnóczy u. 19/C

Szerintem: áll vagy felépül(t)!

Közzéteszi: T. Urbán Ilona

POSTALÁDA

Párton kívüli – pártunkívüli. Kalmár Lajos – 1095 Budapest, Gabona u. 11. – arról számolt be levelében, milyen nagy vita kerekedett munkahelyén a címül írt kifejezés írásmódját illetően. Az egyik munkában – meglehetősen sokszor – következetesen egybeírva fordult elő a *párton kívüli* szerkezet a következő mondatokhoz hasonló szövegkörnyezetben: A fontosabb kérdések megtárgyalásába a tanácsok *pártunkívüli* vezetőit is bevonják; A politikai munkában jelentős számú *pártunkívüli társadalmi munkás* vett részt. Levélírónk véleménye szerint a példamondatokban szereplő *párton kívüli* egybeírása súlyos helyesírási hiba, munkatársai többsége azonban az egybeírt formát véli helyesnek. Vajon kinek van igaza?

Mindenképpen levélírónkak. A *párton kívüli* vezető, *párton kívüli társadalmi munkás* *pártunkívüli* elemeit nem írhatjuk egybe, hiszen ezekben a szerkezetekben a szóban forgó kifejezés jelzői szerepű szókapcsolatként fordul elő. A *pártunkívüli* csak akkor írható egybe, ha főnévi szerepű, például: Az értekezleten sok *pártunkívüli* is felszólalt. Ilyenkor az írásmód megváltoztatásával jelezzük a szókapcsolat és az összetétel jelentésbeli és használatbeli különbségét.

T. Urbán Ilona

Kujon, kaján. Királyfalvi Károly – 8172 Balatonkenese, Tancsics u. 24. – kérdésére a következőket válaszoljuk:

A *kujon* a XVI. századi francia *couillon* (= here, gyáva, hülye) szóból ered. Német átírásban lett *Kujon*; s mi onnan vettük át 1790 táján. Jelentése nálunk: 1. nagy huncut, kópé; 2. gazember; 3. (hamis) kártyajáték. Ma elavulóban van.

A *kaján* tulajdonnévből lett közszóvá a bibliai *Kain* – *Káin*-ból. Mivel ő irigységekben vált testvérgyilkossá, a szó jelentései: 1. irigy, kárörvendő; 2. öklelős (szarvasmarha); 3. komisz gyerek. Mint látható, többféle jelentésárnyalata fejlődött ki az idők folyamán. – A *j* ejtéskönnyítőként került a szóba.

A két szó tehát nem azonos egymással – mint Ön feltételezte –,

és nincs közük a *cinikus*-hoz sem. Ez valóban a görög *künikosz* = 'kutyaszerű' származéka. Anthiszthenész ugyanis „az erkölcs ház-örzői”-nek nevezte e filozófia követőit, azaz „kutyafi”-knak. Most nemzetközi szó, mai jelentése német hatásra keletkezett.

Egedy Mária

Számon kérő. Úgy látszik, nem mindig igaz a mondás: „Aki keres, talál”. Mindegyik helyesírási szótárban megtalálható ugyanis a *számon kér* és a *számonkérés* kifejezés, de a *számon kérő* hiányzik – panaszodik levelében Fodor Márta – 3518 Miskolc, Kodály Zoltán u. 10.

A *számon kérő*-t két szóba kell írni, ugyanúgy, mint a határozóragos főnévvel alakult melléknévi igenes szerkezetek legtöbbjét: *férjhez menő* (lányok), *földre zuhanó* (repülőgép), *munkába lépő* (fiatalok). A képző nélküli alapszerkezet elemei is különírandók: *férjhez megy*, *földre zuhan*, *munkába lép*. Az *-ó*, *-ő* igenévi képző nem rántja egybe az alapalak különírt elemeit, mint az *-ás*, *-és* főnévképző.

T. Urbán Ilona

Ötmilliárdodik vagy ötmilliárdomodik? Hadilász Zóla – 1039 Budapest, Füst Milán u. 3. – azt kérdezi: a címül írt számnévnek vajon melyik változata a helyes?

A kért szót helyes alakjáról már volt szó a tévében is. Megfelelő képzéssel: *ötmilliárdodik*, mint: *hat-o-dik*, *tíz-e-dik*, *száz-a-dik*, *ötven-e-dik*, tehát: *ötmilliárd-o-dik*. A téves forma bizonyára a *milliomodik* mintájára keletkezett, csak hogy a *millió* mellett van *milliom* alak is – például: „Tán fáj a csillagoknak a magány, A térbe szétszórt *milljom* árvaság?” (Tóth Árpád: Lélektől lélekig) – vagy az *-s* képzős melléknévből lett főnév: a *milliomos*.

Egedy Mária